

OSMANLI DEVRİNDE İSTANBUL BAHÇELERİ

MUZAFFER ERDOĞAN

I

Fetih ve Fâtih denilince İstanbul'u ve İstanbul denilince de Osmanlı medeniyeti için bir kıymet olan bahçelerini hatırlamamak imkân haricindedir. Bu medeniyetin, siyasi ve askerî tarihine müvazi bir şekilde olmak üzere muhtelif cephelerden, seyir ve tekâmül tarzı hakkında şimdiye kadar gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında pek çok tetkik mahsulleri meydana getirilmiş bulunmaktadır.. Bu arada başta camileri olmak üzere dinî, askerî ve sivil mimarisine aid muhtelif araştırmaların; merkez, eyalet, bahriye, saray ve sairesi teşkilâtına dair mütenevvi etüdlerin; spor, musiki, şiir, edebiyat ve diğer güzel san'atları ilgilendiren hususlara aid karakteristik tavsiflerin yapıldığını biliyoruz. Herbiri kendi sahasında büyük bir boşluğu doldurması bakımından bunları mühim bir kıymet ve emek mahsulü olarak takdir etmemek imkânsızdır. Fakat bütün bu gayret ve mesainin mevcudiyetine rağmen mezkûr medeniyetin tam bir kadro ve hüviyet içinde belirtilmesine engel teşkil edebilecek daha bazı noktaların bulunduğunu da hatırdan çıkarmamak icab eder. İşte bunlar arasında zengin bir medenî kültür atmosferi içinde karakteristik cepheleriyle; enva', eskâl ve mahiyetleriyle ve daha buna benzer umumî ve hususî vasıf ve keyfiyetleriyle hakikî kıymet ve değeri henüz lâyikiyle bilinemeyen Osmanlı bahçeciliği şüphesiz en mühimlerinden birisini teşkil eder. En eskilerinden itibaren hemen bütün Osmanlı müverrihleri kaleme aldıkları kroniklerinde, imparatorluğun askerî ve siyasi durum ve seyir tarzına dair gayet bol ve zengin sahife ve satırlar tahsis ettikleri halde, medenî ahval ve cephesini aydınlayabilecek ışık ve izleri göstermek-

ten sakınmalarının veya ihmal etmelerinin, bu sonuncu sahada çalışanları, ne kadar büyük güçlükler içinde bıraktığı mâlumdur. Kısaca işaret ettiğimiz bu güçlüklerin Osmanlı medeniyetinin esas bünye ve nüvesi içinde parçalanmaz bir unsur olan bahçeleri için de kendisini daha fazla bir şekilde hissettirmekte olduğuna şüphe yoktur. Zira bir taraftan elde mevcut kaynaklardan tarih bakımından bilgi edinecek imkânın kâfi derecede bulunmaması, diğer taraftan ise, ortada aid oldukları devirlerden kalma bahçe nümunelerinin önümüzde artık görünemeyişi, bizi, Osmanlı medeniyetinin diğer bölümleri için olduğu gibi bahçeleri için de ilk bakışta hemen hemen bir çıkmaza doğru sürüklemiş bulunmaktadır. Bütün bu zorluklar karşısında işi yüz üstü bırakmanın iyi neticeler tevliid etmeyeceğine inandığımız için elde mevcut malzeme, vasıta ve imkânlardan mümkün mertebe istifadeyle böyle muhteşem bir medeniyetin, ihmalı asla caiz olmayacağı neticesine vardığımız, bahçecilik sahasındaki vaziyet, merhale, faaliyet ve hamlelerini ve bellibaşlı örnek ve misallerini ilgililere, kısmen de olsa hatırlatarak, tanıtmamızın lüzumuna kanaat getirmiş bulunuyoruz. Bu sebepten dolayı da Türk bahçecilik tarihi için bir başlangıç mahiyetinde olmak üzere hazırlamaya teşebbüs ettiğimiz şu küçük ve eksik denememizde tam bir muvaffakiyete erişmenin imkânsızlığını daha işe koyulurken kaydetmek mecburiyetindeyiz. Zira Ortasya'daki eski Türk bahçeleri için olduğu gibi Selçuklu, Karamanlı, Germiyanlı ve Osmanlı devrindekiler için de bu yolda bizi her bakımdan tatmin edici mevsûk kayıd ve nümunelerden şüphesiz şimdilik oldukça uzak bulunuyoruz. Hemen bütün tezyina-

tını çiçekten alan ve bunu çeşitli örnekler halinde taşından toprağına kadar aşıl原因 bir milletin, onu göğsünde besleyecek ve kucağında büyütecek olan bahçelere ehemmiyet vermemesi, çok uzak ihtimallerden olsa gerektir. Eski ve yeni bütün medenî milletlerde görülen ilk ünran ve terakki merhalesinin bahçe vücuda getirmekle başladığını kabul ettiğimize göre, Türk bahçeciliğinin her halde çok uzak ve eski devirlere kadar uzanıp giden bir mazisi olması da mantıkan icabeder. Filhakika savaş meydanlarına çadır ve karargâhlarının etrafını bahçeye tahvil eden, ayağını bastığı toprakta emsalsiz denecek derecede bir temerküz ve ünran-severlik fikriyle çalışıp uğraştıklarını isbat eyleyen Türk kumandanları eksik değildir. Ayrıca bahçecilik ve çiçekçilik sahasında vaktiyle yetişen Türk ve bilhassa Osmanlı mütehassıslarının sayıca bolluğu ise, sair milletlerinkileriyle her bakımdan boy ölçüşebilecek bir durumda olduğu da bir hakikattir. Osmanlı Türklerinde bahçeciliğın bir fen ve san'at olarak telâkkisi yeni bir devrin mahsulü sayılamaz. Bu eskiliğın H. 900 (1495) tarihlerinden daha mütekaddim zamanlara doğru uzanıp gittiğini gösterecek mahiyette "Tezkire-i şükûfeciyân"¹, "Revnakul-ezhâr", "Şükûfenâme"², "Mi'yârul-ezhâr"³, "Ferahnâme"⁴ ve "Garsnâ-

me"⁵ gibi bir takım tarihî kaynaklara tesadüf olunmaktadır. Hicrî 1100 (M. 1689) yıllarında Şehremîni Cami'inin hatibi olan Übeydullah Efendi vücuda getirdiği *Netâyicü'l-ezhâr* adlı çiçekçi tezkiresinde şükûfeperverliğe gayret edip çiçek ahvaline tam bir vûkuf hasıl ettiğini, zamanında mevcut olan çiçeklerin kimler vasıtasıyla husul bulduğunu bize izah etmektedir. Alfabetik bir esas dahilinde çiçekçilikle meşgul olan zatların adlarını kitabında sıralamıştır ki, bunlar arasında Ebüssuud Efendi⁶ ile İbrahim Hanzâde Ali ve Mehmed beyler, İmam zâde Mehmed Çelebi, Yeniçeri efendisi İsmail, Anbarcı zâde, Bostanzâde Mehmed Efendi, Pirî Paşazâde Seyyid Cemalî Bey, Tezkireci Mehmed Efendi, Tacir Mustafa Çelebi, Cüce Hüseyin Çelebi ve Hasan Beşe gibi kimseler bulunmaktadır. Übeydullah Efendi'nin bu eseri, Osmanlı bahçeciliğının mazisi incelenirken başvurulması icab eden tarihî kaynakların başında gelir.⁷ Keza Avcı Sultan Mehmed devrinde yani takriben 1667 yıllarında *Şükûfenâme-i mu-*

¹ Mehmed Tabibi Aşki, *Mi'yârul-ezhâr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tabiye K. No : 168). (Nisan 1193) e kadar mevcut belli başlı lâleler hakkında bilgi verilmiştir.

² Cevad Rüştü, *Ferahnâme*, İkdâm, 3 K. evvel 1920 ve No : 8527. Bu eseri Üçüncü Ahmed devri çiçekçilerinden Mehmed Aşki telif etmiştir. Karanfillerden bahsetmektedir.

³ 1047 tarihinde Pehlivanu'l-İmârî ile Ma'ruf İakabiyle tanınan Kemal adlı bir zat yazmıştır. (Bk : İkdâm, 8354, 2 Ağustos 1917).

⁴ Cevad Rüştü, *Eski bahar çiçeklerimiz*, İkdâm, 28 Temmuz 1917 (ayrıca Bak : Tabibi Mehmed Aşki, *Takvimül-kibâr min mi'yâr el-ezhâr*, Ali Emiri Ktb. Tabiye kısmı, No : 180).

⁵ Cevad Rüştü, *Tezkire-i Şükûfeciyân*, İkdâm, 10 Nisan 1922, No : 9004.

¹ *Tezkire-i şükûfeciyân*, aynı zamanda *Netâyicü'l-ezhâr* ismi ile de ma'rûftur. Müellifi Muhammed b. Ahmed el-Übeydi el-Hatib becamî-i Şehremîni'dir. (Ali Emiri Ktb. Tabiye kısmı, No : 176). *Revnakul-ezhâr* da aynı zatındır. Bunlardan ilkinde Sarı Abdullah Ef. adlı bir çiçekçi zikredilirken Sultan İbrahim'in Reis-i Şükûfeciyân olması için kendisine verdiği 1051 tarihli berat metni bulunmaktadır. Son tarafında gül, sümbül, zerrin ve diğer çiçeklere ald başka bir bölüm vardır. Kitabını 1110 tarihinde bitirdiğini hatimesinde kaydetmiştir.

² *Şükûfenâme* müellifi Ali Çelebi'dir. Millet Kütüphanesi (Ali Emiri, Tabiye kısmı, No : 179). Mukaddimeden sonra eserini dört makale üzerine yazdığını söylemektedir. Kadehler, lâleler sümbüller ve güller, Risalesini 1078 de yazmıştır.

savver adlı bir eser⁸ yazan Ali Çelebi ile Dördüncü Murad'ın aynı zamanda hekimbaşılığını yapan Kasımpaşalı Emin Mehmed Efendi, Hoca Sadü'ddin zâde Salih Efendi, Tophaneli hattat Mahmut Çelebi, Dede Bey, Koca Mustafa şeyhi Hasan Efendi, Sarıyerli Solak zâde oğlu, Fındıklılı Molla Çelebi, Üsküdarlı Muharrem Usta, Çorbacı oğlu, Eyüblü Veli Çelebi, Hasankaptan zâde ve Üçüncü Ahmed devrinde yaşamış Üsküdarlı Toygarba-lâkabilîyle ma'ruf Hamza Çelebi'yi bunlar arasında zikretmek kabildir.

Türkiye'de ve bilhassa İstanbul, Edirne ve Bursa gibi daha bazı büyük şehirlerde eski devirlere aid Osmanlı bahçelerinin eşkâl, mürtesemat, müstemilât ve mütenevvi teferrüatının mahiyet, hususiyet ve esas hatlarını tâyin ve tesbit etmek çok müşkil bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yukarda bir parça temas ettiğimiz üzere, bu eski Osmanlı devri bahçeleri, ne yazık ki, ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bunlara biz ancak başta eski minyatürler olduğu halde divanlar, tarihler ve bilhassa, evvelce işaret ettiğimiz, çiçek ve bahçelere dair yazılmış eserlerle arşiv vesikalarında tesadüf ediyoruz. Bu gibi müdevvenat bize klâsik devirdeki Osmanlı bahçeleri'nin evsaf ve hususiyetleri hakkında aşağı yukarı bir fikir verebilmektedir. Bu cümleden olmak üzere bütün bu bahçelerde umumiyetle dört köşe büyük mermer havuzların, gölge veren ve meyva yetiştiren cesim ağaçların, sarmaşıklı ve salkımlı çardakların, sed ve merdivenlerin, fiskiye ve selsebillerin, çeşme ve ağzından su akan arslanların, güllistanların, lâlezar ve çemenzârların bulunduğu kuvvetle tahmin olunabilir. Bundan başka Osmanlı Devri bah-

çeleri'nin mimarî ve hendesi, hatta cebri bir tabiat taklidi eseri olmadığını da kabul etmek icab eder. Bu itibarla Osmanlı devri bahçesi'ni, Osmanlı mimarisi gibi sırf millî bir zevk ve duygunun mahsulü olarak düşünmek lâzım gelir. "Süs" ten ziyade "mantık" ve "fayda" ya ehemmiyet veren bu zevk ve duygu, yarattığı bahçesinde de kendisini göstermiş ve bu sebeble çiçek kadar yemişe ve ağaca da değer vermiştir. Keza Osmanlı devrinde Türk bahçesini, yukarda zikrettiğimiz belli başlı unsurları gibi; bir ev veya bir konağın, bir köşk veya bir sarayın en lüzumlu bir bölümü olarak göz önünde tutmak lâzım gelir. Aralarında yerin vüs'at ve müsaadesine göre değişik şekillerde tertib ve tarh olunmak gibi, bazı ayrılıklar bulunmasına rağmen, mahiyet ve karakter itibariyle birbirine aşağı yukarı benzemektedir. Bundan dolayı ileride İstanbul bahçelerinden misaller vermeye çalışırken onları ekseriyetle ebniye kısımlarıyla birlikte göz önünde bulundurarak tetkik etmek zorunda kalacağız.

II

Osmanlı devrinde Türk bahçeleri hakkında yaptığımız bu kısa medhalden sonra, artık mezkûr müddet zarfında paytahtı hemen baştan başa kaplayan, İstanbul bahçelerini bulabildiğimiz imkân nisbetinde mütalâaya girebiliriz. Fâtih Sultan Mehmedten itibaren imparatorluğa beş asır boyunca merkezlik yapan bu büyük beldenin bütün bahçeleri; ne yazık ki, bugün bizce aynı derecede malûm durumda değildir. Bu sebebden dolayıdır ki, biz şu küçük araştırmamızda ancak padişahlara mahsus olan Hasbahçeleri ele almayı ve bunlar hakkında bulabildiğimiz kayıtlar ve tarihî vesikalara dayanarak bir kaç söz söylemeyi tercih edeceğiz. Osmanlı devrinde İstanbul'da her ev veya konakta olduğu gibi padişahlara aid saray, kasır ve köşklarinde de birer bahçesi olduğu muhakkaktır. Zira gerek Osmanlı tarihlerinde, gerekse neşr olunmamış arşiv vesikalarında bu gibi mebâni-

⁸ Aynı adı taşıyan başka bir eser daha vardır: Abdullâh Çelebi *Sûkâfenâme*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Tabiiye kısmı, No : 181 ve 147).

nin b a h ç e ismi etrafında zikredildiğine şahid olunmaktadır. Evvelce eshas elinde iken sonraları ölüm, terk gibi daha bir çok sebebler dolayısıyla, padişahlara intikal eden bahçeler dahi böyle bir vaziyeti umumiyetle muhafaza etmiş bulunmaktadır. Yeni Saray'daki asıl H a s b a h ç e hakkında şimdiye kadar bir hayli malzeme toplanmasından ve neşriyat yapılmasından dolayı, burada bir kere daha tafsilâta girişmeyi lüzumsuz addediyor ve izahlarımızı daha ziyade O s m a n l ı sarayının haricinde olup yine padişahlara tahsis edilen sair İ s t a n b u l bahçelerine inhisar ettirmeyi faydalı görüyoruz. Bilindiği üzere İ s t a n b u l'da T o p k a p ı S a r a y ı'ndaki H a s b a h ç e içindeki binaların bir çoğu ilim ve san'at öğretilen birer d a r ü ' l - m e s a l halinde idi. O vakte göre bir ilim veya san'at akademisi sayılan bu yere H a s b a h ç e denilirdi. Hatta M i m a r K o c a S i n a n ile M i m a r M e h m e d A ğ a'nın hep bu h a s b a h ç e'deki çalışma yerlerinden feyzalarak yetiştiklerini biliyoruz. Zati gelirlerinin bir kısmını veya şahsî zevklerinin muayyen bir bölümünü temin ve tatmin etmek endişe ve düşüncesiyle O s m a n l ı padişahlarının İ s t a n b u l'un muhtelif yerlerinde bahçeler tesis ve işletmeleri çok eski bir usuldü ve bu iş O s m a n l ı sarayının mühim bir rüknü olan bostancılar sınıfının esas vazifesini teşkil ediyordu. Keza R u m e l i'de T u n c a ve M e r i ç vadilerinde E d i r n e sarayına bağlı geniş sahalar işgal eden bu cins bahçeler mevcuddu. Bostancı ocağına ayrılan efrad ya sarayın H a s b a h ç e s i'nde veyahud saray haricindeki, ileride zikredeceğimiz, diğer bahçe ve bostanlarda hizmet ederlerdi. Bunlar dokuz dereceli bir sınıf idiler. Bahçe ve bostan işleriyle meşgul olan bostancılar, H a s b a h ç e ve hassa bostancıları olarak iki kısımdı. Birinciler yirmi bölüktü; ve saraydaki H a s b a h ç e'ye bakarlardı. Saray dışındaki bahçe ve bostanlarda çalışan bostancılar ise ü s t a d denilen başlarının nezareti altında ayrı ayrı cemaat halinde idiler. Daha sonraki tarihlerde haricteki bahçelere de H a d a

i k - i h a s s a denilmiş ise de, asıl G i l m a n - ı B a ğ ç e - i h a s s a ismi verilen bostancıların çalıştıkları mahal H a s b a h ç e idi. İ s t a n b u l bostancıbaşı her sene idaresi altındaki bütün bu bahçelerde yetişerek satılan mahsullerin defterini zamanında padişaha takdim etmekle mükellefti. Dışarıda sebzelemin 200, çiçeklerin ise, takriben 17 dükkânda satışa arz edildiği söylenir. Zilhicce 1125 evvelinde hassa bostancıbaşısına hitaben yazılan bir hükümde⁹, bostancı neferlerinin usul ve nizamlarına dair görülen bir kayıdda, bağçe-i hassa ve sair bahçelerdeki neferlerin mücerret oldukları, muayyen kisveleri giymekle mükellef oldukları, geceleri mutlaka ocak ve bahçelerinde kalıp ibadet ve talim ile meşgul olmaları icab ettiği tasrih edilmiştir. Burada O s m a n l ı saray teşkilâtında mühim mevkileri olan mezkûr ocak mensublarının hususiyet, vazife ve salâhiyetlerini uzun uzadıya izah etmekten ziyade onların ele aldığımız müteaddid bahçelerin idaresindeki rollerini kısaca belirtmeye çalışmış bulunuyoruz. Bu münasebetle bütün h a d a i k - ı h a s s a'yı aynı derecede ilgilendiren bir tarihi kaydı da burada işaret etmek icab eder. Evahir-i c. âhir tarihli olan bu hüküm suretine göre bütün h a s b a h ç e'lere dikilen çınar, dişbudak, ıhlamur, karaağaç, çitlenbik, meşe, defne, ergavan ve ahlat ağaçlarının taze ve mevzun fidan halinde İ z m i t, K a r a m ü r s e l ve Y a l o v a'dan getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁰

III

Bir medhal mahiyetinde olarak Osmanlı medeniyetinde bahçelerin evsaf ve hususiyetine işaret ettikten ve bunu müteakıb ise, h a d a i k - ı h a s s a'nın İ s t a n b u l bahçeleri arasındaki mevki' ve ehemmiyetine kısaca temas eyledikten sonra, bir parça da bunların her birisi üye-

⁹ A h m e d R e f i k, *Hicri onikinci asırda İstanbul hayatı*, İstanbul, Devlet matbaası, 1930, S. 45 [ayrıca bakınız : İ s m a i l H a k k ı U z u n ç a r ş ı l ı, *Osmanlı devletinin saray teşkilâtı*, Ankara, 1945, S. 487 - 647]

¹⁰ Aynı eser, S. 133.

rinde ayrı ayrı durmak icab eder. Böyle çetin bir işe girişirken, imparatorluğa beş asır kadar merkezlik yapan İstanbul gibi koskoca bir beldenin bütün bahçeleri için aynı derecede bilgi edinmenin imkânsızlığını söylemeğe hacet yoktur. Bu sebebden dolayıdır ki, bu bölümde tarih kitablariyle arşiv kaynaklarına istinaden tarafımızdan bizzat yapılan araştırma neticelerini ön plâna alacağız ve bunun dışında kalanların ise, ileride bizden sonra yapılacak incelemeler için faydalı olur, düşüncesiyle sadece isimlerini kaydetmekle iktifa edeceğiz.

Hicri 991 - 1146 yılları arasına rastlayan yirmiye yakın mevacic defterinde adlarını kaydedilmiş olarak gördüğümüz Bağçe-i Çiftlik, Bağçe-i Kiremidlik, Bağçe-i Mandıra-i İrva, Bağçe-i Mandıra-i Mirî, Bağçe-i Bâb-ı Nev, Bağçe-i Kapudan Ali Paşa, Bağçe-i Çiftlik-i Şeyh Efendi, Bağçe-i Tırnakçı Hasan Paşa, Bağçe-i Ağa-i Darü's-sade, Bağçe-i Kalender Paşa, Bağçe-i Sazlı Dere, Bağçe-i Yusuf Paşa¹¹, Bağçe-i Şah-ı hubân¹², Bağçe-i Uskumru, Bağçe-i Merre Hüseyin Paşa, Bağçe-i Mustafa Paşa, Bağçe-i Haracı, Bağçe-i Mesih Paşa, Bağçe-i Aişe Sultan, Bağçe-i Umur, Bağçe-i Kuzguncuk ve Bağçe-i Fındıklı¹³ nam hadaikin yerleriyle bânileri, tesisleri, kısımları, mahsulleri ve diğer belli başlı hususiyetleri hakkında bugün için esaslı bir bilgiye malik değiliz. Ayrıca bunlara yine İstanbul bahçeleri serisinden olmak üzere Tersâne civa-

rındaki İskender Paşa, Cebeci karyesindeki Mustafa Paşa, Alibeyköy'ündeki Mustafa Paşa çiftliği, Eyüb'teki Hüsrev Bey çiftliği¹⁴, Hazine'deki Çiftlik, Litruz'daki Ferhad Paşa¹⁵, Tuba karyesindeki İbrahim Paşa, Karabâli kurbündeki Liman-ı cedid, Tuzla'daki Mehmed Ağa çiftliği, Topçular'daki Valide Sultan, Rumeli ve Anadolu caniblerine rastlayan Boğazkesen, Çengelköy'deki Kütel, Karaağaç'taki İbrahim Paşa, Yeniköy'deki Feridun Paşa (yahudağa) ile Eyüb Paşa, İmam iskelesindeki Fatıma Sultan ile Hatice Sultan, Kâğıdhane'deki kasır ve Kadırga'daki Osman Paşa bahçeleriyle İbrahim Paşa Sarayı ve Galatasarayı bahçelerini ve keza Taşlık ve Kuruçeşme¹⁶ kurbündeki Gazanfer Ağa, Ahmed Paşa ve Samandıra'daki Kapuağası çiftliği, Kiremidlik ve Gökçelü köylerindeki Defterdarzâde İbra-

¹¹ Ayaş paşa vakfiyesinde Fındıklı Bahçesinin Fındıklı deresinde olduğu işaret edilmiştir. Bugün İnönü İlkokulu sahasına rastlıyordu. Bundan başta Fındıklı'nın yüksek bir mevkiinde bir de seyhülislam Ebû Said Efendi bahçesi vardı (Bk: Antoin Galland, *Journal*, II, 59).

¹⁴ Eyüb'te bundan başka bahçelerin bulunduğu muhakkaktır. Meselâ veziri azamlardan Hüseyin Paşa'nın bahçesi bu meyanda zikredilebilir. Hüseyin Paşa'nın bahçesiyle safr emlakine aid iki tarihî vesikaya rastlanmış bulunuyoruz (Bk: Ky. Ahk. Bv. Evm. Şr. Df. Ml. Df. T. 2945, S. 196 ve 197, Başvekalet arşivi).

¹⁵ Litruz karyesi bugün Bakırköyüne bağlıdır. Bunun civarında bulunan Ferhad Paşa çiftliğinde ise vakıf sularından Halkalı suyuna aid bir menbain bulunduğu malumdur (Bk: Sadı Nâzım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul, Halk Basımevi, 1946, 49).

¹⁶ Kuruçeşme'deki diğer bahçeler için bakınız: Eremya Çelabi, *İstanbul Tarihi*. Hrand D. Andraşyon notu, S. 271 - 272).

¹¹ Bu bahçe Eyüb'te idi; 1067 senesi saferinde A cem şahı tarafından sulh ricası ve bazı nâ-makul tekliflerle İstanbul'a gönderilen İran Elçisi Keleb Ali Han'a Köprülü Mehmed Paşa, Yusuf Paşa bahçesinde ziyafet vermiştir. (Silâhtar tarihi, I, 63 - 64).

¹² Silâhdar Mehmed, *Tarih*, I, 738. Bunun Eyüb'te olması kuvvetle muhtemeldir.

him Paşa bahçelerine de bir dereceye kadar ilâve etmek lâzım gelir.¹⁷ Buldukları yerlerden başka haklarında yine esaslı bir bilgiye sahip olmadığımız diğer bazı İstanbul bahçeleri arasında ise, Beşiktaş'ta Valide Sultan ve Valide kethüdası Mustafa Efendi bahçeleri, Ortaköy'de Bayram Paşa kethüdası Ali, Mehmed Paşa ve Halil Paşa bahçeleri; Göksu'da Küçükgöksu, Bayram Paşa ve Sultan Bayezid bahçeleri; İstavroz'da Mirimiran bahçesiyle Mehmed Paşa, Yemişçi Hasan Paşa, Receb Paşa ve Nakkaş Paşa bahçeleri; Üsküdar'da Gaffuri Efendi, Defterdar Paşa, Bayram Paşa, Sinan Paşa ve Musahib Paşa bahçeleri; Kuleli'de Mustafa Paşa bahçesi; Beykoz'da Câ-y-i Umur Bahçesi; Yenikapı'da Bâb-ı nev ve Valide Sultan bahçeleri; Yedikule'de Mehmed Paşa Bahçesi; Topkapı'da Valide Sultan ve Hasan Ağa-zâde bahçeleri ile Halil, Fazlı ve Yemişçi Hasan Paşa bahçeleri ve nihayet Küçükçekmece ile civarında ise Valide Sultan¹⁸ ve Mahmud Paşa bahçeleri, Safraköyü ve Florya¹⁹ Bahçeleri bulunmak-

¹⁷ Mevacib defterlerinde adlarına rastlamadığımız bazı İstanbul bahçeleri arasında Beşiktaş'ta Kazancıoğlu bahçesi ile Sütlücedeki Ceferâbâd, Hasanâbâd, Abdüsselâm, Ebüssuud Efendi ve Bezirganbaşı bahçeleri bulunmaktadır. Bundan başka aynı vechile 1076 senelerinde İstanbul'a gelen bir Nemçe Elçisine salonlarında ziyafet verilen ve eğlenceler tertib edilen Şamizâde Bahçesi (*Sılahtar tarihi*, I, 385) ile Bahayî Efendi Bahçesini (*Sılahtar Tarihi*, I, 392) de zikredilebilir.

¹⁸ Küçükçekmece civarında Harmanderesi nam mevki'de bulunan Bahçei Sultanî hakkında bakınız : (*Sılahtar Mehmed, Tarih*, 1, 389).

tadır. Tarihi kuyudat ve vesaikta İstanbul bostancıbaşılığına tâbi olarak adlarına tesadüf etmekte olduğumuz bazı taşra bahçeleriyle²⁰ Edirne bostancıbaşılığına tâbi olarak kaydedilen Edirne bahçelerinin tetkikini ise başkalarına bırakacağız.²¹

Davudpaşa Bahçesi :

Havaca sıhate nâfi bir mevki'de bulunması dolayısıyla IV. Romanus ve Aleksius Komnenus gibi Bizans İmparatorlarınınca büyük bir rağbete mazhar olduğu rivayet edilen, Davudpaşa sahrası Osmanlı tarihinde de pek büyük hamasî hatıralara celvêngâh olmakla maruftur. Fâtih Sultan Mehmed bu havalide sâvetini ihya eylediği gibi, Rumeli ci-

¹⁹ Mevacib defterlerinde adına (Florina) şeklinde tesadüf ettiğimiz bu bahçenin, Filorina ile bir münasebeti olsa gerektir. Aynı zamanda Flurya ismi altında onyedinci asır ikinci yarısında mevcut olduğu da malumdur. (Eremya Çelebi, *İstanbul tarihi*, S. 56 ve 57-58). Bir şayiaya göre Florina kazasından gelip Çiftburgaz köyüne yerleşen ve bilâhire bugünkü Florya semtlerine taşan Rumlar birlikte getirdikleri Filorina kuşlarını burada üretip çoğaltmışlardı. Her halde bunun üzerinde esaslı bir şekilde ayrıca durmak icab eder.

²⁰ İstanbul bostancıbaşılığına tâbi olmak üzere yine mevacib defterlerinde Çatalca, Mihaliç, İznikmid, Amasya, Bursa, Halep, İzmir bahçelerinin isimleri görülmektedir. Bunlara Silivri civarında İbrahim Paşa ve Canımzâde bahçelerini, Terkos canbinde Hacı Ömer Karyesindeki Çiftlik Bahçesini İzmit civarında Nasuh Paşa Bahçesini ve bir de Çatalca bahçesi ile birlikte zikredilen Yapagıcı bahçesini ilâve etmek lâzımdır. Çatalca ve Yapagıcı bahçeleri için bakınız : *Tamirat defteri*, Ml. Df. T. 4763.

²¹ Edirne bahçeleri arasında Mamac, Çömlük, Cedid, Hıdırlık, Çiftlik-i Hacidoğan, Akpınar, İskender Çelebi, Karıştıran, Sancakdepe, Dimetoka Sarayı, Edirne Sarayı, Valide Kasrı, İmad Ağa, Nehreyn, İsmailce, Mesih Paşa bahçelerini zikredebiliriz.

hetine sefer-i hümayun vuku' buldukça O s m a n l ı hükümdarının hareket mebd-i olmak üzere, burada çadır kurmaları usul ittihaz edilmişti. Yani burası R u m e l i taraflarına giden ordular için bir toplanma ve yeniçerilerin bir talim ve askerinin yürüyüşe geçmesi için bir başlangıç mahalli idi. Bir devlete harb ilân olunduğu zaman bu sahada otağlar kurulur ve tuğlar dikilirdi. R u m e l i istikametinde sefere karar verildiği zaman padişah orduyu bu sahrada uğurlar ve dönüşünde ise, yine keza burada karşılardı. II. M a h m u d, R u m e l i'den İ s t a n b u l'a dönüşleri sırasında burada bir müddet dinlenerek istikbaline gelen devlet ricalini ve ümerayı, ülema ve meşayihî bu tarihî mevkide huzurlarına kabul etmişti. ²²

İ k i n c i S u l t a n B a y e z i d'in sadrâzamı olan D a v u d P a ş a burada namına mensub bir takım mebâni ve âbidât inşa ettirmişti. ²³ Daha sonra ise, aynı âsûde mahalde bugün izlerine rastlayamadığımız bir takım padişah köşkle-riyle bir bahçe ve son zamanlarda ise, büyük bir kışla yapıldığı malûmdur. Ava son derece düşkün olan ve zamanın büyük bir kısmını E d i r n e'de geçiren IV. M e h m e d, İ s t a n b u l'da kaldığı zaman ekseriya D a v u d p a ş a'daki bu saray ve bahçede harem halkı ile kalır ve eğlenirdi. Yerine bugünkü askerî kışlanın yapıldığı tahmin edilen e s k i D a v u d p a ş a S a r a y ı ve bahçesinin hangi tarihte inşa ve tesis edildiği ve asıl bânisinin zikrettiğimiz D a v u d P a ş a ile alâka ve münasebetinin olup olmadığı hakkında bugün kat'i bir şey söylemek doğru olmasa gerektir. Bu bahçenin ve dolayısıy-

le teferruatından olan sarayın müstemilât ve tertibatını vâzih bir şekilde tayin ve tesbit etmek imkânsız bulunmaktadır. Fakat B a ş v e k â l e t A r ş i v i'nde kayıtlı bulunan bir tamirat defterinden bu hususta bazı ip uçları elde edilebilmektedir. Ezcümle harem dairesiyle has furun kârhanesi, müteaddid ahır ve samanlıklar, matbah, kozbekçi, teberdar odalarıyla sair odalar, cami, su yolları, çeşmeler, hamam ve pavyonlar halinde olmak üzere silâhdar, çukadar, rikâbdar, kapuağası ve hasodabaşı ağalara tahsis edilen konaklar kâşilerle kaplı ocaklar bu meyanda zikredilebilir. Rastladığımız tarihî vesikalar bahis mevzuu olan tamiratın gurre-i Muharrem 1111 den 15 Şa'ban 1111 tarihine kadar devam etmiş olduğunu göstermiş bulunmaktadır. Bütün bu tarihî kayıtlarda hassa başmimarlarından H ü s e y i n A ğ a ile mirahur-ı evvel kethüdası İ b r a h i m A ğ a'nın, defterdar vekili S e y y i d A b d ü l k e r i m E f e n d i'nin, K a p a n i M e h m e d E f e n d i gibi bazı zevatın adları geçtiğine göre bu müddet zarfında mezkûr bahçeyle sarayın sair müstemilâtında vuku bulan tamiratın bunların marifet, keşif ve nezaretleri altında yapıldığı kuvvetle tahmin olunabilir. Biz D a v u d p a ş a S a r a y ı ve b a h ç e s i'nin müteaddid aksamında yapılan tamirata aid kayıtları birer birer tekrar etmekten ²⁴ vaz geçerek, ancak bunlardan bir kaçını zikretmekle iktifa edeceğiz. Bunlardan birisinde tamamen yıkılan bazı konakların yeniden yapılması için faaliyete geçildiğini, ²⁵ diğerinde İ s t a n b u l Kaymakamıyla şehremininden mezkûr sarayda bulunan hasfurun kârhane-

²² M e h m e d Z i y a, *İstanbul ve Boğaziçi*, II, 224-225 ve *Hadikatü'l-Cevami*, I, 298-299.

²³ D a v u d P a ş a namına nisbet edilen mevki ve mebaninin başlıcaları şunlardır :Davudpaşa Mahallesi, Davudpaşa Mahkemesi, Davudpaşa İskelesi, Davudpaşa Kışlası, Davudpaşa Kasrı, Davudpaşa Mer'ası (sahrası)' Davudpaşa sırtları, Davudpaşa Deresi, Davudpaşa Mandırası, Davudpaşa Rüştiyesi, Davudpaşa İmaretî, Davudpaşa Çeşmesi, Davudpaşa Medresesi, Davudpaşa Türbesi, Davudpaşa Kabrîstani ve nihayet Davudpaşa Bahçe ve Sarayı.

²⁴ Bu vesika metinleri için bakınız : *Tamirat defteri*, Maliye defterleri tasnifi, No. : 3992, S. 301, 303, 299, 315.

²⁵ Vesika metni şöyledir : (D a v u d p a ş a 'da Hasahur kurbünde Silâhdar Ağa ve çukadar ve rikâbdar ağa ve kapuağası ve has odabaşı ağanın konakları bîküllüğe hedmolup ağayân-i mezkûran rica etmeleriyle bundan akdem bunların keşfolunması ferman olunup ilâm olunmuş iken hentüz haberi gelmemekle ta'cil üzere keşif ve tamirine mübaşeret olunup keşfi defteri irsâl olunmak üzere ferman olunmağın emir verildi. 12 Muharrem 1111).

siyle diğer furunların tamirleri için marifetleriyle görülmesi istendiğini²⁶ ve nihayet bir üçüncüsünde ise, İznik Kadisiyle İznik'te bulunan kâşicibaşından Davud paşa Sarayı'nda yapılmasına karar verilen çini kaplı muhteşem bir ocak için kâşi taleb edildiğini²⁷ öğrenmiş bulunuyoruz. Siyakatla yazılmış bir vesika metninde ise, 5 Şevval 1078 tarihinde Tersâne, İstavroz, Kandilli, Beşiktaş ve Kâğıthane'de vaki' Emirgüneoğlu bahçeleriyle birlikte bahis mevzuu ettiğimiz Davud paşa Bahçesi'nde tamirat yapıldığını görmekteyiz. Zikrettiğimiz bu tamir esnasında Davud paşa Bahçesi'nde şehzade odaları sakfiyle harem ahır terimleri ve sundurma tamiri için o zamanki râyice göre 682618 kuruş harç ve sarfedildiğini öğreniyoruz. Mütenevvi sûtûnlarla levha, badavra, teneke, taban, tuğla, kiremid, çivi ve sair müteaddid inşaat malzemesiyle çalışan neccar, nakkaş, ırgat, sıvacı, senktraş ve sair sanatkâr ücretlerinin tayin ve takdirinde bostancıbaşı

²⁶ "Asitâne-i Saadet" kaymakamına ve şehreminine hüküm ki,

Davud paşa Sarayı hümâyûnumda hasfurun kârhanesi tamire muhtaç olup ve bundan akdem gelen keşif defterinde has furun kârhanesi tamiri dahil olmadığı derkenâr olunmakta zikrolunan kârhanenin ve furunların tamiri lâzım olduğu has etmekçibaşı İ'lâm eyleyüp kârhanesi mezbur ve furunları İstanbul'da şehremini ve mimar marifetiyle görülüp gayet tamiri elzem olan mahalleri olduğu halde mehmaemken tamir olunmak üzere telhis olunup arz olundukta telhis mucibince hüküm verilmeğe ferman-ı Âli sâdir olmağın emr-i şerif yazılmağa tezkire verildi 12 Safer 1112".

²⁷ Vesika metni aynen şudur : "Halâ Davud paşa Sarayı hümâyûnumda müceddeden yaptırılması fermanın olan bir ocak için kâşi tedarüki İktiza etmeğın hâliya bu taraftan gönderilen ölçüye göre eğer mevcut olan kâşilerden uydurulamak mümkün olur ise همان varduğu saat uydurup lâzım gelen bahası mübaşir marifetiyle ahabına verilmek üzere bervech-i müsare'at ırsâl eylemekte sa'y eyleyesiz. Ve eğer bâzır olan kâşilerden mümkün olmaz ise seri'an kâşi ocaklarına tevzi' ve üç dört gündeğin yaptırılıp tekmiil eyleyesiz deyü İznik Kadısı ve İznik'te kâşicibaşıya hitâben emr-i şerif verilmiştir. 2 R. Ahir 1111"

Mustafa Ağa ile başmimar Mustafa Ağa'nın²⁸ re'y ve muvafakatleri alınmıştır. Tutarları ise, Başmuhasebeden yazılan bir tezkire ile ve sermimar Mustafa Ağa'nın mühürlü müfredat defteri mucibince hizane-i âmireden tediye edilmiştir.²⁹

1116 yılında III. Sultan Ahmed'in saltanat devri başlarında belli başlı hasbahçelerde ve bu meyanda Davud paşa Sarayı'nda mevcut bulunan mefruşat ve evanınin cümlesinin yazımı emredilmişti. Bunun üzerine işe memur edilen eski bostancıbaşı Ali Ağa ile bostancılar yazıcısı ve başmuhasebeden tayin edilen bir kâtib marifetiyle tanzim edilen bir defterden³⁰ mezkûr sarayın müştemilât ve aksam-ı müteaddidesi hakkında aşağı yukarı bir fikir edinmek kabil olmaktadır. Ezcümle haremde padişaha mahsus olmak üzere tahtanı ve fevkanî kemerli bir odanın, çiçekliğe nâzır bir küçük köşkün, büyük havuza nâzır bir sofanın, kilerin, valide sultana aid büyükçe kâşili bir odanın, yine valide sultana aid bir çiçeklik köşkünün, camekânlı bir odanın, valide sultan matbahlarının, misafir odalarının, hünkâr ile ağalara aid câmilerin, kapdan kasrının, Mehmed Paşa nam zata aid köşkün, bahçeye, havuza, halvet-hâne kapusuna nâzır müteaddit tahtların, dehlizlerin, bahçe dışındaki has³¹ oda ile hırka-i şerif, musahib paşa ve silâhdar odalarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

İskender Çelebi Bahçesi :

Kanunî Süleyman devrinde defterdârlık vazifesini ifa eden İskender

²⁸ Bu Mustafa Ağa'nın, İstanbul'da 1071 senesinde yangından sonra men'olunan kilise ve yahudî evlerinin inşasına izin vermesi dolayısıyla yakalamp öldürülen, Sermimarân-ı hassa Mustafa Ağa ile münasebeti ayrıca tetkik edilmesi gereken bir meseledir (Bk : Silâhdar Mehmed, *Tarih*, 1, 224).

²⁹ *Kuyudat Defteri*, Maliye defterleri tasnifi, No : 4445, S. 74 (Başvekalet Arşivi).

³⁰ *Müfredat Defteri*, Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 30-34.

³¹ Silâhdar Mehmed, *Tarih*, C : II S. 545.

der Çelebi'nin namına nisbet edilen bu bahçe, Kazlıçeşme ile Bakırköyü arasında ve deniz kenarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Mimar Koca Sinan tarafından bina ve inşa edildiği Evliya Çelebi'ce kaydedilen bu bahçe, içerisinde köşkleri ve sair müstemilâtı bulunan büyük ve güzel bir mesire mahalliydi.³² Bilindiği üzere İskender Çelebi, zamanının zenginlerinden olup debdebeli ve tantanalı bir hayat sürmekle ün kazanmıştı. Etrafında bir çok köleleri, nedimleri ve cariyeleri bulunuyordu. Hatta Kanunî devri vezirlerinden Pertev Paşa'nın bu köleler arasında bulunduğu söylenir. IV. Murad zamanında Şeyhülislâm olan Ahî-zâde Hüseyin Efendi işte bu bahçede öldürülmüştü. Bugün elimizde bu maruf bahçenin ilk devirlerdeki eşkâl ve safahatını ifade ve aksettirecek resim, kroki ve tasvirlerle tesadüf edemiyoruz. Yalnız müteakıb devirlerdeki durum ve şartlarına dair tarihî vesikalarda bazı yeni bilgilere rastladığımızı kısaca söylemeliyiz. Bu cümleden olmak üzere hadaik-ı hassadan olduğu tasrih edilen bu bahçede H. 1110 senesinde müceddeden bir baruthane kârhânesi inşasına karar verildiği görülmektedir. Bu münasebetle yapılan ilk keşifte bazı noktaların unutulduğu görülmüş tamamlanması için Mahmud Çavuş marifetiyle tekrar keşfine lüzum hasıl olmuştu. Bu suretle yapılacak masraf yekünü yirmidokuz yük altı bin sekiz yüz kırkbir akçeye balığ olmuş ve evvelkinden takriben 97339 akçe kadar bir fazlalık göstermişti. Lâkin bu sırada kış gelmesiyle, soğuklar başlamış ve bu yüzden tamirata devam edilememiştir. Sadece yukarıda adını zikrettiğimiz Mahmud Çavuş binaya başlama vakti gelinceye kadar harçlarının ve sair âletlerinin hazırlanması ve İstana bul'dan nakli lüzumu bulunan bazı kereste ve mühimmatın tedarikine karar verilmişti. Bu hususta İstana bul kaymakamıyla defterdar vekiline de 14 C. âhir 1110 tarihli birer

emri şerif gönderilmişti.³³ Bir taraftan muhterik olan baruthanenin boş arsasının bina zira'ı üzere kaç zira' olduğu ve etraf ve havalisinde olan emlak sahiblerinin kimler bulunduğu, kârhanenin eksikleri olup olmadığı hususlar Zilka'de 1110 da aynı zatlardan istenmişti.³⁴ Yedikule haricinde inşasına karar verilen bu baruthanenin keşif defterindeki masraflarda görülen fazlalık nazar-ı dikkati celbettirince yeniden ihtimamla tanzimi istenmiş ve bunun bina umurunda tam bir vukuf sahibi olan bir mübaşire havalesi uygun görülerek rikâb-ı hümayun kaymakamına gerekli emir ve tenbihat verilmişti.³⁵ Başmimar Hüseyin Ağa memhuru üzere yapılan Zilhicce 1111 tarihli keşif-i sanî müfredat defterinde görülen kayıtlara göre İskender Çelebi bahçesindeki bu baruthanenin inşası sırasında bazı mühim sayılabilecek âlet tamirleriyle bostan kuyusu dolabları gibi bazı müteferri' hususların tamirleri de mümkün olabilmisti.³⁶ Mezkûr bahçede yapılan bu baruthane binası için gerekli para acaba nereden te'min edilmişti? 24 Zilhicce 1111 tarihli bir kayddan öğrendiğimize göre, bu mebalığın bir kısmı Maraş hazinesinden, bir kısmı hazine-i âmireden ve bir kısmı ise, Gümüşhane mukataası emvalinden tedarik ve ha-

³³ *Tamirat defteri*, Maliye defterleri tasnifi No : 3992, S. 266 (Başvekalet Arşivi).

³⁴ Aynı defter, S. 267.

³⁵ Vesika metni aynen şudur : "İstana bul'da Yedikule haricinde olup Baruthane bina olunmak üzere ferman olunan İskender Çelebi Bahçesi'nin lüzumu olan binası için keşif ve tahmin olunup irsâl olunan defterde masrafı ziyade gösterilmekle tekrar ihtimam ile keşif ve defter olunmak üzere rikâb-ı hümayun tarafından mutemedaleyh mübaşir gönderilmek tasmin olunduğu tahrir olunmakla tekrar bina umurunda vukuf-ı tam olup bir mutemed ve müstakim mübaşir tayin ve kemal-i ihtimam ile keşif ve defter eylemek üzere sipariş ve te'kid olunmak için emr-i şerif tahrir olunmak babında telhis olunup mucibince ferman sâdir olmağın rikâb kaimmakamına emir verildi. 28 Zilka'de 1110.

³² Evliya Çelebi *Seyahatnâme*, 1, 260, 481.

³⁶ *Tamirat defteri*, Maliye defterleri tasnifi, 3992, 267.

vale olunmuştu³⁷ ve tutarı da takriben 17000 esedî kuruşa baliğ oluyordu.

Şimdiye kadar söylediklerimize ilâve olmak üzere 10 Muharrem 1112 tarihli diğ er bir kayıddan İskender Çelebi bahçesindeki su yolunun da tamirine teşebbüs edildiğini görüyoruz. Bu suyolunun mezkûr bahçeye daha evvelce isal edildiği ve aşağı yukarı yakınında bulunan Demirkapu Bahçesi civarındaki teraziden itibaren tamir keşfi yapıldığı tahmin olunabilir. Bu esnada bina nâzırının yine adını yukarıda kaydettiğimiz Mahmud Çavuş olduğu ve su nâzırının Osman adlı bulunduğu anlaşıl maktadır.³⁸ H. 1116 yılında III. Ahmed'in fermanıyla İskender Çelebi Bahçesi'nde eski bostançibaşı Ali Ağa ile bostancılar yazıcısından ve bir başmuhasebe kâtibinden müteşekkil bir heyete mefruşat ve evani tahriri yaptırılmıştı. Bu yazımı muhtevi bulunan bir müfredat defterinde³⁹ İskender Çelebi bahçesi'ne tâbi' olmak üzere bir Florina Bahçesi'ne de temas edilmektedir. Florina Bahçesi'nde bu esnada eşyaya müteallik bir şey bulunmadığı da bilmünasebe zikredilmiştir. İskender Çelebi Bahçesi mefruşatı meyanında ise seraser yadıklar, pamuklu minderler, Uşak halı

³⁷ Aynı defter, 3992, 266.

³⁸ Bu vesika metni aynen şöyledir: "Hadaik-ı hassadan İskender Çelebi bahçe-i hümayununda müceddeden binası ferman buyurulan Baruthane için bahçe-i mezbure kadimden câri olan su yolları varup keşfolundukt a civarında olan Demirkapu Bahçesi kurbünde vâki' teraziden bahçeye gelince klînk ve baca ile harab yolları tamiri için keşif defteri mucibince yalnız 138.500 sağ akçeye olmak üzere zikrolunan mahallerin su yolları tamir ve termim olunup ve on seneyedek eğer tamiri dahi iltiza eder ise kendim tamir eylemek şartıyla meblağ-ı merkumu bina nâzırı tayin buyurulan Mahmud Çavuş Ağa yeniden tamamen karzylediği su nâzırı Osman Ağa memhur temessük vermediğin Başmuhasebede hıfzoluna deyül ferman-ı şerif şâdir olmağın hıfzolunmüstür. 10 Muharrem 1112.

³⁹ Müfredat defteri, Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 35 (Başvekâlet Arşivi).

ve seccadeleri, ibriklerle sahan ve leğenler ve muhtelif bakır evani kaydedilmiştir. İskender Çelebi bahçesi'nde görülen baruthane inşası ve su yolu tamirinden başka 1833 yılında Yedikule'deki Ermeni Hastahanesi'nin bir şubesi olarak bir veba hastahanesi inşa edildiğine şahid olunmaktadır. Bu inşata aid olup Osmanlı hükümdarı II. Mahmud tarafından verilmiş olan 1249 (M. 1833) tarihli bir fermenda mezkûr hastahane arsasının Yedikule Kapısı haricinde hadaik-ı sultaniyeden İskender Çelebi arazisi demekle maruf mahal olduğu tasrih edilmiştir. Surp Agop Manastırı adını taşıyan ve içinde küçük bir kilise bulunan bu bina, bilâhire yetimhane olarak kullanılmış, bugün ise yerine bir fabrika yapılmıştır.⁴⁰

Harami Deresi Bahçesi :

Başvekâlet Arşivi'nde mevcut mevacic defterlerinden İstanbul'daki Has bahçelere aid çıkarılmış müteaddid kayıtlarda bir de Bağçe-i Vâdi-i Haramî'nin adı geçmektedir. Aynı Arşivdeki maliye defterleri tetkik edilirken rastladığımız mütemmim malûmata göre hadaik-i hassadan olan bu bahçenin Küçükçekmece ile Büyükkçekmece arasında bulunduğu anlaşılmaktadır. En eskisi 991 tarihine isabet eden bir mevacic defterinde adının zikredilişine bakılırsa onun Osmanlı padişahlarından III. Murad zamanında mamur bir durumda bulunduğu ve bir ihtimale göre de müşarünileyh tarafından bina ve inşa edildiği bir dereceye kadar söylenebilir. Hadaik-ı hassadan olduğu tarihi vesaikta kaydedilmiş bulunan bu bahçenin aksam ve teferruat-ı mütenevviyası hakkında ve bilhassa asıl bahçe kısmıyla bunun tarhları, ağaçları, çiçekleri, usta ve bahçıvanları hakkında şimdilik bir şey söylemek imkânına malik olamıyoruz. Fakat maliyeden müdevver bulunan def-

⁴⁰ Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*, (Hrand D. Andreeyan'ın notlarından), S. 202-203.

terleri incelerken rastladığımız bir kaç hüküm sureti ve tamir ve termimine aid hazine tezkiresi kaydı, bizi, mezkûr bahçenin ebniye kısmı hakkında oldukça tenvir etmiş sayılabilir. Bütün bu tarihî vesikalarda bir dere içinde bulunduğu teslim edilen mezkûr Bağçe-i Vâdî-i Harâmî'nin tahta perdeleri içerisinde bazı ebniyeleri muhtevi olduğunu⁴¹ ve bu ebniyelerin, zamanla harabiye yüz tutması dolayısıyla, tamiri cihetine gidildiğini ve buna İstanbul kaymakamı olan vezirin memur edildiğini söylemeliyiz. Bu tarihlerde İstanbul'da hassa başmimarının Hüseyin Ağa olduğu muhakkak olduğuna göre, münhedim olan bu mahallerin vaz-ı kadimî üzere ve esaslî bir şekilde keşfiyle tamirinin mezkûr san'atkar tarafından veya onun memur ettiği bir mimarî halifesi yönünden icra kılındığı tahmin olunabilir.⁴² Siyakat harf ve rakamlarıyla yazılmış bir hazine tezkiresine göre mezkûr tamirata nezaret etmesi emredilen İstanbul kaymakamı Yusuf Paşa maiyetinde defterdar vekili ve baş mimar olduğu halde bizzat mahalline gitmiş ve icab eden hususları

tetkik eylemişti. Yapılan incelemeler sonunda Küçükçekekmece ile Büyükkçekekmece arasında vaki Harâmîderesi civarında bulunan bağçe-i hümayûnun harem odalarıyla şadırvanlı ve alt kat odaları, divanhanesi, hamamı, kasr-ı hümayunu ve sair mahalleri tamir ve termime muhtaç görülmüş ve keşfi yapılarak Hassa baş mimarı El-hac Hüseyin Ağa'nın⁴³ defteriyle ferman ve telhisler mucibince hazine-i âmireden muayyen bir miktarda meblağın bu işe tahsisi uygun görülmüştü. İstanbul kaymakamı ile defterdar vekiline yazılan 17 Receb 1114 tarihli bir hüküm sureti bu yoldaki mesaiyi bir parça daha aydınlatmakta olduğu muhakkaktır.⁴⁴

Küçük ve Büyükkçekekmece'ler arasında vaki bir dere içinde bulunduğu tarihî kayıtlara göre isbat ettiğimiz bu bahçeyle saray ebniyesinin müteakıb

⁴³ Receb 1114 tarihinde başmimar olarak vazife gören El-hac Hüseyin Ağa bundan başka daha bazı tamirat işlerini ve meselâ Atmeydanı'nda vaki mir-i meh-terhane-i âmirenin zamanla bozulan kurgun pusidelerine aid tamir keşfini yaptığını biliyoruz. (Bk : *Tamirat defteri*, 3992, S. 525).

⁴⁴ *Kuyud-ı ahkâm ve berevat ve evamir-i şerife defteri*, Maliye defterleri tasnifi, No : 2945, S. 292. Bu hüküm sureti metni aynen şöyledir :

Âsitane kaimmakamına ve defterdar vekiline hüküm ki,

Küçükçekekmece ile Büyükkçekekmece mabeyninde vaki' Arâmî Deresi demekle maruf mahalde vaki' bağçe-i hümayunun tamir ve termimi lâzım olan mahalleri keşif ve tahmin olunmak üzere bundan akdem sâdir olan emr-i âlîşanım mucibince keşif ü tahmin idüp gönderdiğimiz müfredat defterinde tahrir olan mevazi' 3439 kuruş ile olacağı i'âm olunmuş. Zikrolunan keşif defterinde tahrir olunan mahallerin tecdid ve tamiri gereği gibi metin ve istihkâm üzere 2800 kuruş ile bileyhahin yaptırılıp bir kusur ve kûsuru kalmamak şartıyla meblağ-ı mezbur bervech-i nakid irsal olunmakla bu babda kendiniz binefsihi dikkat ve keşif defterinde tahrir olan mahallerinden bir mahal hariç kalmayup cümlesi vaz-ı kadimî üzere meblağ-ı mezbur ile bina ve tamir ve bundan ziyade akçe sarfolunup itlaf ve izaat-ı miriden begayet ictinab eyleyip bir gün evvel tamir ve itmamına bez-i ihtimam eylemeniz babinde fermanım olmuştur. Emr-i şerif yazılmak için tezkire verildi. 17 Receb 1114.

⁴¹ *Kuyud-ı ahkâm-ı berevat ve evamir-i şerife defteri*, Maliye defterleri tasnifi, 2945, S. 249, Başvekâlet Arşivi.

⁴² Başvekâlet Arşivinde bulunan bir tamirat defterinde dahi tekrar edilen (No : 3992, S. 482) 10 c. Ahir 1114 tarihli bu hüküm sureti metnini aynen veriyoruz :

Âsitane kaimmakamına ve defterdar vekiline ve mimar ağaya hüküm ki,

Âsitane-i saadetime karib Küçükçekekmece ile Çekmece-i kebir beyninde vaki Arâmî Deresi vadisinde olan hadika-i hümayunun tahta perdeleri derununda olan bazı ebniyesi mürur-ı eyyam ile harabe müşrif olup tamir ve termimi mühim ve muktazi olmakla sen ki vezir-i müşarûn-ileyhsin işbu emr-i şerifim vardı gibi kendin binefsihi mahall-i mezbure varup hassa mimar ve sair ehl-i vukuf muhamminler ile gerek havalisi etrafına vaz-ı lâzım gelen tahta perdeleri ve gerek derununda olup münhedim olan mahalleri yine kemafil-evvel vaz-ı kadimî üzere ve kemâl-i metânât ve istihkâm üzere tamir ve termim olunmak için iktizasına göre keşif ve tahmin ve ne mikdar masraf ile olacağı defter ettirilüp müfredat üzere keşif defterin rıkâb-ı hümayuna irsâl eylesiniz. 10 C. evvel 1114.

devirlere aid ahval ve durumunu pek iyi bilmiyoruz. Yalnız 93 harbi esnasında Yedikule havalisine kadar bu çevrenin bir hayli tahribe uğradığı hatıra getirilirse önemli addedebileceğimiz bu Osmanlı medeniyet eserinin bütün aksam ve teferrüatıyla ve bilhassa o şöhretli kuru, ağaç ve tezyinî unsur ve kıymetleriyle birlikte ortadan kalktığı söylenebilir. İleride zuhur edecek yeni tarihi vesikalar belki bu mühim ve önemli noktayı aydınlayabilecektir.

Vidos Bahçesi :

İstanbul'da bulunan padişah bahçelerinden birisi de Litros köyü yakınında bulunan Vidos Bahçesi idi. Bugünkü idarî teşkilâta göre Bakırköyü İlcesine bağlı bulunan Litros Köyünün eski bir Ermeni müellifi olan Eremya Çelebi'ye göre onyedinci asır içerisinde Kâğıdhân'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bahçenin Davud paşaya kurbündeki Vidos Cam'ini namına mensub saray ile birlikte inşa ettiren II. Sultan Osman tarafından bina edildiği tahmin olunmaktadır.⁴⁵ Onyedinci asır müelliflerinden olan müşarünileyhin ifadelerine bakılırsa mezkûr asırda Osmanlı padişahlarının diğer hasbahçelerde olduğu gibi buraya da harem halkıyla eğlenmeye geldiği kabul edilebilir. Fihakika kış mevsimlerinde Osmanlı padişahınca bu bahçe civar ve havalisinde büyük av müsabakaları tertib ve icra edilirdi. Hatta on günlük bir mesafeden getirilen, sahayı dört tarafından kuşatıp av hayvanlarını sopa ve kılıçlarla içeriye doğru kovaladıkları ve padişahın ise, kuş ve tavşan avlamak üzere atlaslara bürünmüş köpekleriyle bu sahanın içinde at koşturduğu görülürdü.

Hakkındaki bilgilerimiz bize bu has bahçenin tertibat ve taksimatı ve diğer hususât ve teferrüatını hakkıyla belirtmekten, ne de olsa, uzak bulunmaktadır. Ancak avlanmak ve bilhassa eğlenip vakit geçirmek üzere buraya gelen Osman-

lı hükümdarının yüksek çardak köşkü önünde bir havuza çıplak kızları yüzdürmek üzere suya daldırttığı ve onların şuhane kahkahalarıyla neş'lendiği mevcut rivayetler arasında bulunmaktadır.⁴⁶ Keza H. 1116 yılında III. Sultan Ahmed'in fermanı ile bostancıbaşı riyasetinde teşekkül eden bir hey'ete yaptırılan bir tahrirden Vidos Bahçesi'nin bazı müteferri' unsurlarını eksik bir şekilde istihraç edebilmekteyiz. Ezcümle burada bir has oda ile tahtanî kemerli bir odanın mevcut olduğunu görüyoruz. Tahrir edilen evani ve mefruşat ise Fatıma Sultan'a ihsan kılınmakla başmuhasebeden kaydı terkin olunduğuna dair tanzim edilen defterde bir şerh görülmektedir.⁴⁷ Silinen bu mefruşat eşyası arasında çeşitli ibrik, leğen, gülâbdan, tepsi, bardak, askı, tas, sedefkârî ayna, seccade, perde, puşide, yasdık, halı, minder, keçe ve sairinin isimlerine tesadüf edilmektedir.

Siyavuş Paşa Bahçesi :

Aşağı yukarı kırk dönümlük bir saha ile bir köşkü, ahırlarla matbahlar, hamamlar, müstahdem odaları ve su mahzenlerinden teşekkül ettiğini zan ve tahmin ettiğimiz Siyavuş Paşa Bahçesi hakkında bugün için daha fazla tatmin edici bilgilere malik değiliz. Ancak Başvekâlet Arşivi'nde mevcut müteaddid mevâcib defterlerinde İstanbul'da bulunan hasbahçeler arasında bunun da adı sık sık geçmekte ve üstad ve sair müstahdemlerinin isimleriyle aded ve yevmiyeleri kaydedilmiş bulunmaktadır. Su ile dolu genişçe bir havuz ortasında harabe yüz tutmuş bir kasırdan başka teferrüat ve müstemilâtı kalmayan bu bahçenin halen Bakırköy'ündeki Akıl hastahanesi arkasındaki vasi bir sahayı işgal etmekte olduğunu söylemeliyiz. Kuruluş yılını kat'i olarak bilemediğimiz bu bahçe ve sarayın III. Sultan Murad'a üç defa sadrazamlık yapan meş-

⁴⁵ Eremya Çelebi, *İstanbul tarihi*, S. 34 - 35.

⁴⁶ Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami*, 1, 299.

⁴⁷ *Müfredat defteri*. Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 34 - 35.

hur Siyavuş Paşa⁴⁸ tarafından Mimar Koca Sinan'a inşa ettirildiğini *Tezkiretü'l-Bünyan* dan öğreniyoruz.⁴⁹ Müşarünileyhin mazuliyet yıl ve günlerini hep bu sakin ve tenha bahçe ve köşkte geçirdiği rivayet edilir. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesine göre 1087 Muharremi sonlarında Edirne'den yola çıkıp haftasında İstanbul'a gelen Avcı Sultan Mehmed İstanbul kaymakamı vezir Osman Paşa ile sekbanbaşı Hacı Zülfikar Ağa ve sair mevali, müderrisin, sâdât, meşayih ve esnaf-ı şehir taraflarından zikrettiğimiz bu bahçede karşılandığı gibi⁵⁰ H. 1102 senesinde İstanbul'a gelen Tatar elçisine de bir hatt-ı şerifle keza bu kasır ve bahçe ihsan edilmişti.⁵¹ Bir aralık Sultan Abdülmecid zamanında barutçubaşı ile Leon Efendi âilesine armağan edilip Barutçubaşı çiftliği adıyla Birinci Cihan Harbine kadar gelmiş⁵² ve nihayet barutçubaşının kâtibi Sergi's'ten Millî Emlâk Müdürlüğüne intikal etmiştir. Daha sonra ise, burayı Maliye Vekilliği Bakırköyü Kaymakamlığı köy fidanlığına terketmiştir.

Halkalı Bahçesi :

En eskisi Hicrî 994 tarihine tekabül etmek üzere tetkik edebildiğimiz muhtelif mevacic defterlerinde adına rastladığımız İstanbul'daki hadaik-ı hassadan birisi de Halkalı bahçesi idi. Evliya Çelebi bu bahçenin Kanunî Sultan Süleyman zamanında

mimar Koca Sinan Ağa tarafından inşa edildiğini bildirmektedir.⁵³ Bu bahçenin adından başka kurulduğu mahal ile evsaf ve hususiyetlerine, müstemilât ve aksamı sairesine dair bilgilerimiz bugün için pek fazla sayılamaz. Yalnız Halkalı köyü civarında İstanbul'un eski menba' sularının nebean mahalli olduğu malumdur.⁵⁴ Buralardan zuhur eden Halkalı sularını İstanbul'un 34 râkımını aşan yüksek mntakalarına isâle etmek mümkün olmaktadır. Bu itibarla Halkalı Sarayı ile Bahçesi'nin de her halde yüksek ve havadar bir mntakada kurulduğu tahmin olunabilir.

Üçüncü Murad zamanında hadaik-ı hassadan olduğu tasrih edilen Halkalı Bahçesi etrafında bazı kimselerin doğan ve tazı ile ava çıktıkları görülürdü. Bu hal Osmanlı hükümdarınca iyi karşılanmamış ve men'i cihetine gidilmiştir. Hatta bu maksadla Halkalı Sarayı Bahçesi ustasına bir de emir gönderilmişti.⁵⁵ Selânikî Mus-

⁴⁸ *Seyahatnâme*, 1, 480.

⁴⁹ Nâzım, *İstanbul vilâyeti Şehremanctiircvkaftan devrolan sular*, İstanbul, Şehremaneti matbaası, 1341, S. 16.

⁵⁰ Bu vesika metnini aynen veriyoruz :

Hassa-i hümayunum bağçelerinden Halkalı Sarayı'nın bağçesi ustasına hüküm ki : Hâlâ mezkûr sarayın etrafında bazı kimesneler doğan ve tazı ile şikâr edüp taaddi eyledikleri ilâm olundu. İmdi Silivri ve Edirne kapusundan İskender Çelebi Bağçesi'ne varınca ol etraf korunup asla bir ferde şikâr etmeğe emrim yoktur. Buyurdum ki hüküm-i şerifim varınca bu babda onat mukayyed olup zikrolunan mahalle varınca mezkûr saray etrafında minba'd hilâf-ı emri şerif bir ferde doğan ve tazı ile asla şikâr ettirmeyüp itmek isteyenleri men'ü def' idüp memnu' olmayup hilâf-ı emri şerif şikâr idenlerin doğanların ve tazıların ellerinden alup dergâh-ı muallâma getüresin ki ferman-ı hümayunuma mugayir iş idenler tedib oluna. Zikrolunan bağçelerin ustalarına dahî emri şerifim gönderilmiştir. Her biriniz onat tedarük idüp mukayyed olup eğer yeniçeri ve bölük halkı ve sipah taifesi ve gayridir, asla kimesneye ferman-ı hümayunuma mugayir iş ettirmeyesin (Doğancıbaşıya hîdmet eden kapucuya verilmiştir), 25 Şevval 987.

⁴⁸ Bilindiği üzere aslen Hırvat olan Siyavuş Paşa İkinci Selim'in en küçük kızı Fatıma Sultan'ın kocasıydı. Sarayda terbiye görerek mirahurlukta, silahdarlıkta, yeniçeri ağalığında ve Rumeli Beylerbeyliğinde bulunmuştu. Üçüncü sadaretinden sonra 1010 da vefat etmiş ve ölümünden evvel inşa ettirdiği Eyyüb'deki türbesine gömülmüştür.

⁴⁹ Sai, *Tezkiretü'l-Bünyan*.

⁵⁰ *Silâhdar Tarihi*, 1, 651.

⁵¹ *Silâhdar Tarihi*, 1, S. 546.

⁵² *İstanbul âbideleri* (Yedigün neşriyatından), S. 98.

t a f a E f e n d i'nin ifadelerine göre,⁵⁶ Üçüncü Murad Halkalı Saray'ında sık sık kaldığı olurdu. Nitekim Acem Şahı Tahmasb Han'ın sefiri Tokmak Han, 19 Şevval 982 tarihinde İstanbul'a geldiği sırada avdan dönmüş ve bu bahçede bir müddet için kalmayı tercih etmişti.

Tersâne Bahçesi :

Hasköy'de Kasımpaşa-Südlüce asfaltı üzerinde bulunduğu tarihi vesaik ve eserlere göre istihraç edilen Tersâne Bahçesi'nin bulunduğu sahayı i'mar ve iskân eden ilk Osmanlı hükümdarı Fâtiht Sultan Mehmed olmuştur. Osmanlı sarayının hadaik-ı hassası başında yer alan Tersâne Bahçesi'nde bir tersane kasrı yapılmış ve turfanda sebzelele iyi cinsten limon, turunç, ağaçkavunu, nar, üzüm, şeftali ve kayısı gibi en iyi cinslerden çeşidli meyvalar yetiştirilmişti. Onyedinci asırda burayı gördüğünü söyleyen bir Ermeni müellifinin ifadesine göre mevcut konağının azablara ve hareme tahsis edildiğini ve bahçesinin ise rengârenk çiçeklerle süslediğini, sanavber ağaçlarının bu yeşillik üzerinde adeta bir kubbe teşkil eylediğini öğrenmiş oluyoruz.⁵⁷ Evliya Çelebi ise, Fâtiht Mehmed tarafından şenlendirilmesi için müteaddid emirler verildiği tahakkuk etmekte olan bu bölgede bir çok hamam ve kasırlar, müteaddid hücreler, sofalar, havuz ve şadırvanlar yapıldığını, oniki bine yakın satrancımsı servi ağacı dikildiğini kaydetmiş bulunmaktadır.⁵⁸ Daha sonraları Aynalıkavak Bahçesi adını almış olan Tersâne Bahçesi'nde diğer hasbahçelerin bir çoğunda olduğu gibi birer has ahur vardı. Osmanlı hükümdarları deniz yoluyla buraya gelirler, ahırlarda bulunan atlara binerek Okmeydanı'na çıkarlar ve cirit ve

çevgân oynarlardı. Dördüncü Murad zamanında Tersâne Bahçesi'nin bostancı ocağına bağlı ustasiyle yüze yakın bostancı kalfası mevcut idi. Tarihi kuyudat ve vesaikte Tersâne Kasrı'nın Fâtiht Mehmed devrindeki şekil ve durumu hakkında esaslı bir bilgi mevcut olmadığı halde onun Aynalıkavak Kasrı ünvanını alıncaya kadar bir çok yer ve şekil tahavvüllerine uğradığı görülmektedir. Bilindiği üzere fetihten sonra gelişmesine devam eden Osmanlı Devleti Tersânesini de buna müvazi olarak inkişaf ettirmek zorunda kalmış ve bu hal Tersâne Bahçe ve Kasrı üzerinde de tesirini göstermişti. Sık sık zuhur eden yangınlar ise bu hususta mühim roller oynamıştı. Bostancılar zümresinden dolayısıyla hizmette hazır bulunduğunu söyleyen Silâhdar Mehmed Ağa, Tersâne Bahçe ve Kasrı'nda 1088 Muharremi ortalarında vuku bulan bir yangına temas ettikten sonra Dördüncü Mehmed tarafından bilâhire tamirine ferman sâdır olduğunu beyan etmektedir.⁵⁹ Osmanlı padişahlarından bazı

⁵⁶ "Evasıtı Muharrem 1088 de sabaha karib Tersane Bağçesi hareminde horanda odalarının birinin ocağından ateş isabet idüp içinde olan kirge ve badehu tavanına yapışup karağalar su göndermekle âni vahidde bütün odayı ihata ve etrafında olanlara dahi sirayet idicek içindeki cariyeler ancak birer başlariyle padişahın olduğu camlı büyük köşke firar anda dahi karar idemeyüp âkibet deriyaya nâzır kafesi köşke kaçtılar. Ol gece bir azim tufan olmakla şule-i ateş bir yerden müşahede olunmayup ancak anda hazır bulunan 200 mikdar halvetci bostancılar ile bostancıbaşı Rum Salih Ağa ve ocaklarının baş çavuşu Uzun Ali yetişüp ve zülüflü baltacılar, kedeller ve aşçılar iri kazanlar ile deryadan su taşıyup dört taraftan kuşadup balta uşurdular. Eski bina olmakla lade itmeyüp gittikçe ateş iştiâl bulup camlı büyük köşke yapışmağa on zira' mikdarı kaldığı mahalden baş çavuş kesdirüp altı kalın duvar çıkmakla ateş teşkin oldu. Ve ilâ müşkül olurdu. Müellif-i hakır zümre-i bostanıyandan olduğumuz hasebiyle hidmette hazır ve ol vira-te-i hevelnak-i ibretnümaya nâzır idim. Tarafı padişahiden azim lütfâ mazhar olduk. Ve müceddeden tamirine ferman sadır olup *Karagâç Bahçesi'ne* ve bir aydan sonra *Üsküdar Sarayı'na* nakli teşrif buyurdular.

⁵⁶ Selânikî Mustafa, *Tarih*, S. 141.

⁵⁷ Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*, 36.

⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 1, 414-415.

ları, ezcümle I. Ahmed, İbrahim, IV. Mehmed, III. Ahmed, III. Selim bu Tersâne Bahçe ve kasrı'yla yakından alakadar oldukları muhakkaktır. Evail-i Muharrem 1088 tarihinde Edirne'den saydüşikâr ederek debdebe ve tantanayla İstanbul'a gelen Avcu Mehmed doğruca Tersâne Kasrı ve Bahçesi'ne inmeyi tercih eylemişti⁶⁰. Keza H. 1090 senesi içinde İstanbul'da gelişinde İstanbul esnafının Galata'da toplanarak önünden fevc fevc geçişlerini mezkûr bahçe hariminde bulunan Kafesli Köşk'ten seyreylemişti⁶¹. Hatta Şahin adlı bir mahir canbazın 1091 Muharremi başında Tersâne Bahçesi yakınında bulunan Şahkulu İskeleyi ile Fenerkapsu kulesine denizası kurduğu ipler üzerinde yaptığı hünerleri hep bu bahçenin köşkünden temaşa etmişti⁶². Zamanında Tersâne Bahçesi'nde vuku bulan bir tamir faaliyeti ise azınsamak gerekir. 5 Şevval 1078 tarihinde Davudpaşa, Kandilli İstavruz, Beşiktaş ve Kâğıthane'de vaki' Emir güneoğlu Bahçeleri'nde yapılan bu tamirde Tersâne Bahçesi'nde Valide Sultan, hazine, kiler ve ağa odalarıyla bazı hamamların sakfları ve müteaddid kısımları tamir ve termim edilmiş ve masraf olarak ta takriben 161148 akçe kadar bir meblâğ harcanmıştı⁶³. Müteakib devirlerde dahi az çok devam ettiğine şahid olduğumuz başka bir tamirde ise, Tersâne Kasrı kurbünde vaki tersâne-i âmire gözleri ardındaki kurşunları, kasrın önünde bulunan duvarlar yeniden yapılmak üzere keşif ve Sermimaran-ı hassa Hüseyin Ağa'nın defteri mucibince lüzumlu para hazineden alınmak suretiyle tesviye edilmişti⁶⁴ 25

s. 1111 Bundan bir yıl sonra Üsküdar Bahçesi'nden buraya vuku' bulan bir göç sırasında yeni bir tamirin yapıldığına şahid olunmaktadır⁶⁵. Nihayet Karadeniz sahillerinde bulunan kadılarla iskele zabıtlarına yazılan bir hüküm suretinden anlaşıldığına göre Tersâne Bahçesi'nde yapılacak bir tamir için lüzumlu kerestenin tedarikinde sıkıntı duyulmağa başlandığını ve bunu Tophaneli Ahmed Reisin çekleve sefinesiyle o havaliden ebniye-i hümayuna mahsus iyi cins keresteden bir miktarının temini suretiyle giderildiğini görüyoruz⁶⁶. Tersâne Kasrı ve Bahçesi'nin asıl ehemmiyet kazanması III. Ahmed devrinde olmuştur. Selâmlığıyla maiyeti erkânının oturacak yerleri olmadığını gören padişah, burada 1139 (M. 1726) da yeni ilâveler yaptırmıştı. Böylelikle havaca son derece lâtif olan bu bahçenin mevcut hadaik-i hassa arasında bir purlanta haline geldiği bile söylenir⁶⁷. İşte III. Ahmed tarafından geliştirilen bu Tersâne Bahçe ve Kasrı; III. Selim ve II. Mahmud zamanlarında daha ziyade tadilâta uğramış bulunmaktadır. Kırım'ın Rusya'ya ilhaki ve Şahingiray'ın hanlığa iclâsı da bu bahçedeki kasırda imzalanmıştır.

Karaağaç Bahçesi :

Şimal rüzgârları sayesinde iktisab ettiği emsalsiz letafet ile padişahlar üzerinde büyük bir rağbet ve tesir uyandıran

⁶⁰ Aynı defter, 3992, S. 336.

⁶¹ Vesika metni aynen şöyledir : "Bu defa tamiri fermanım olan tersâne-i âmirem bahçesine iktiza eden ecnas kerestenin kerestecilerden mübayaasında üsret olmaktan nâsi Tophaneli Ahmed Reisin çekleve sefinesiyle ancak ebniye-i hümayunum için iktiza eden ecnas kerestenin Bahr-i Siyah cânibinde vaki' iskelelerden Asitane-i saadetim tarafına nakline mümaneat olunmamak için emrim sudurunu divan-ı âlşanım hacedânından olup halâ şehremi ni olan Mehmed arzuhaliyle istid'a eylediği ecilden vechl meşruh üzere amel olunmak babında fermanın sâdir olmuştur. Evail-i Ş. 1167 *Mühimme defteri*, No : 156, S. 165".

⁶² Çelebizade Âsım, *Tarih*, S. 427.

⁶⁰ *Silâhdar tarihi*, 1, 660.

⁶¹ Aynı eser, 1, 728.

⁶² Keza, 1, 730.

⁶³ *Kuyudat defteri*, Maliye D. T. 4445, 74.

⁶⁴ *Tamirat defteri*, Maliye defterleri tasnifi, 3992, S. 312.

İstanbul bahçelerinden birisi de Südlüce'deki Karaağaç Bahçesi idi. Defterdar zâde İbrahim Paşa'nın daha evvelce mülkü iken mevki ve manzarasının letafetiyle IV. Murad üzerinde tesir bırakmış, onun sık sık ziyaret ettiği yerlerden birisi olmuştur. O, binlerce erbab-ı teferrücin kayıklarla Kâğıdhane'ye koşuşturmasını buradan seyredirdi. Hatta onun burada 1083 (M.1672) tarihinde bir kasır bina ettiğini biliyoruz.⁶⁵ Deniz kenarında Karaağaç Korusu'yla çevrildiği zikredilen bir saray, bu bahçenin belli başlı kısımlarını teşkil ediyordu.⁶⁶ Elimizde mevcut bulunan tarihi kayıtlara göre Karaağaç Bahçesi'nde ilk mevzii tamire 1112 tarihinde başlandığı tahmin olunabilir. Bu tamir mezkûr bahçenin harem kısmında yıkılması dolayısıyla ferman ile tamiri emrolunan bir duvarın 11428 kuruş ile yapılmıştır.⁷⁰

Karaağaç Bahçe ve Yalısı asıl büyük rağbet ve ilgiyi III. Ahmed devrinde idrak etmiştir. Muhtelif bölümlerinde 1116 tarihinden 1120 yılına kadar muhtelif fasılalarla yapılan tamir ve termim faaliyeti bunun bir hakikat olduğunu göstermektedir. Başvekâlet Arşiv'i'nde bulunan bir tamirat ve inşaat defterinde görüldüğüne göre⁷¹ takriben 1116 senesinde vuku' bulan bir ta-

⁶⁵ Evliya Çelebi *Seyahatname*, 1, 409 - 410.

⁶⁶ Şeyhülislam Ebüssüud Efendi'nin bahçesinin 'Karaağaç Yalısı'na muttasıl olduğu, çam ağaçlarıyla ve bülbüllerle süslü bir hadika-i ferahfeza bulunduğu ve meşhur tefsirini bu lâtif ve zarif bahçede telif ettiği söylenir. Südlüce iskelesinin Karaağaç tarafında ve sahilde bulunan Sokullu Mehmed Paşaya aid olup bilahire yanan yalı ile meyve ve çiçeklerle dolu bahçesi de burada bulunuyordu. Bundan başka Karaağaç Bahçesi'ne bitişik bir de Koca Yusuf Efendi bahçe ve yalısı vardı.

⁷⁰ *Tamirat defteri*, Maliye defterleri tasnifi, 3992, S. 339.

⁷¹ Maliye defterleri tasnifi, No : 1655, S. 2-3.

miratta bahçe-i hümayunun bazı mahalleri tamir ve termim ve bazı mahalleri ise yeniden bina buyurulması ferman olunmuştur. Bunun üzerine muhtelif ecnas ve eb'adda kerestelerle enser (demir çivi), boya, kurşun ve levazımat-ı saire mubayaa edilmiştir. Ezcümle haremde ve dışarısından ağa odalarına, iskelelere ve bahçenin parmaklıklarına kestane, ıhlamur, gürgen, çınar gibi cinslerde levhalar, çubuklar, direkler, topaçlar, taban ve tavan tahtaları ve saire kullanılmıştır. Enser olarak ise, dokuz kalem ecnas demir çivi alınmış ve bahaları ödenmiştir. Harem ile taşra ağa odalarındaki kapı, pencere, çam çerçivelere kullabl halkalar, maymuncuklar, buğlular, kullablar, kabaralar gibi mütenevvi çilingir mühimmatı mübayaa edilmiştir. Yine aynı mahallerde doğrama pencere kanatlarıyla kapılar, çerçeveler, trabzanlar ve saire vaz'olunmuştur. Boya olarak sülüğen tutkal, çamsakızı, ruğan, zırnık ve lâhûri kül ve siyah renkli boyalar isti'mal edilmiştir. Haremde hünkâr ile devletlû efendinin divanhanelerine muhtelif ecnasta perdeler yaptırılmıştır. Haremdeki hamam ve çeşmelere lüleler konulmuştur. Bu esnada çalışan dülgere, nakkaş, hamamcı, taşçı, sıvacı ve saireye de ücretleri tediye edilmiştir. Bütün bu masrafin tutarı olarak 12400 kuruş harcandığı görülmektedir. Yine takriben H. 1116 tarihlerine doğru mezkûr bahçede vuku' bulan bir tamirat sırasında saraya gelen su yollarıyla harem ve dışarıdaki dolabların kurşun, beziryağı, taşkireci, künk, boru, pamuk, kenevir, tuğla, horasan, çubuk, levha, çivi, zift, kireç, tulum, çuka, kirpas gibi mühimmatı bahaları verilerek mübayaa olunmuş ve bunların amele ve ustalalarına ücretleri tediye edilmiştir ki, bu meblağ aşağı yukarı 14773,5 kuruş kadar tutmaktadır. Keza aynı tarihlerde mezkûr bahçede hünkârın odasından hamamına kadar yeniden bir dehliz bina olunmuş ve bu inşaat sırasında ıhlamur taban tahtalarıyla levhalar, çiviler, sülüğen, tutkal, yağlar ve muhtelif renklerde boyalar kullanılmıştır. Bundan başka kiremide ve alçı isti'mal edilmiş, kafesler yapılmış, muhtelif ecnasta mefruşat malzemesi de ele alın-

mıştır. ⁷² Fazla olarak 2 Zilhicce 1116 dan 22 Zilhicce 1116 ya kadar K a r a a ğ a ç B a h ç e s i'nde Darü's-saade ağası marifetiyle yeniden şehnişinli oda ve bu odaya munsab oda ve havale perdeleri ve tahta perde ve ağalar kapusu önünde taş musluklar ve üzerine sundurma ve etrafına tahta perde ve musluğa cereyan eden su yolları inşa edildiği görülmektedir. Bu esnada ise, muhtelif ağaçlardan levhalarla çiviler, çilingir ve doğramacı mühimmattı kullanılmış ve sülügen, aşıboyası, tutkal, zencefre, ruganı zift, mermer ve saire ile çeşidli renklerde boyalar, küçüklü büyüklü camlar, keten, kenevir, pamuk, mermer, horasan, künk, tuğla ve saire isti'mal edilmiştir. ⁷³ Aynı veçhile K a r a a ğ a ç B a h ç e s i tarafında vaki ağaçlar içinde vaki çeşmenin Dar'üssaade ağası marifetiyle 22 Zilhicce 1116 da tamir gördüğüne şahid olmaktadır. Bu tamir sırasında ise, yeniden künklerle taşkemerler ve kaldırımlar yapılmıştır. Kullanılan malzeme ile taşçı, suyolcu, kayık ve hamaliye masrafı olarak ise, cem'an 6108 kuruş sarfolunmuştur. ⁷⁴ Yine zikrettiğimiz bu defterden öğrendiğimize göre 6 Muharrem 1118 tarihinde K a r a a ğ a ç B a h ç e s i'nde devletlü sultanın yalı tarafında vaki fevkanî odasına munsab olmak üzere ve ağalara ayrı ayrı olarak camekâniyle, külhaniyle ve suyollariyle yeniden kârgir birer hamam yaptırılmıştır. ⁷⁵ Keza aynı senenin safer ayı sonlarına doğru (22 Safer 1118) K a r a a ğ a ç B a h ç e s i'nde hünkâr odasına munsab bir hazine odasının yeniden bina olduğunu görüyoruz. ⁷⁶ Bundan başka 22 Şevval 1118 ilâ 4 Safer 1119 tarihleri arasında K a r a a ğ a ç B a h ç e s i'nde haremde yeniden bir tamirat faaliyeti göze çarpmaktadır. Bu esnada yeniden bina olunan kameriyelerle tahta perdeler, iki aded hazine odasına, kârgir hamama, limonluğa, su dolabı çarhlarına ve sair iktiza eden mahallerin ta-

mirat ve termimatına muhtelif inşaat malzemesi harç ve sarfolunmuştur. ⁷⁷ 10 Zilkade 1118 ile 4 Safer 1119 tarihleri arasında ise K a r a a ğ a ç b a h ç e s i, kurbünde bir hasahurun tamir ve termimine çalışıldığı görülmektedir. Bu hasahırdan başka baltacılara, kahvecilere, helvacılara, aşçılara, kozbekçilere tamir ettirilen bir de kiremithane görülmektedir. ⁷⁸ K a r a a ğ a ç S a r a y ı ve B a h ç e s i'nde 1119 yılı içinde ise, başlanılan tamirata devam edildiği muhakkaktır. Şöyle ki, haremde yeniden hazinedar ağaya odalarla hamam, nöbethane, ve tahta perde yapılmıştır. Ayrıca kazıklar tecdid edilmiş, tahta kaplaması yapılmış ve yeniden çıkma ile bazı mahallerin tebdil ve tağyiri tamamlanmıştır. Bu esnada kullanılan çeşitli inşaat malzemesiyle amele ve sanatkârlara ücret olarak toptan 285781 kuruş ödendiği görülmektedir. Aynı bahçe ile Y u s u f E f e n d i B a h ç e s i'nde ve kiremithanede 26 Muharrem 1119 a kadar yapılan muhtelif tamirat faaliyeti manzur-ı hümayun olduktan sonra, yeniden mezkûr bahçelerde inşaat faaliyetlerine şahid olunmaktadır. Ezcümle K a r a a ğ a ç B a h ç e s i'nin harem kısmındaki kasra nakışlı ve bez perdeler tedarik edilmiş, iki aded çeşmeye borularla kaba ve mutena hasırlar döşenmiş ve deniz kenarındaki iskelelere babalariyle trabzanlar ilâve edilmiştir. ⁷⁹ Bundan başka 14 Safer - 15 R. evvel 1119 tarihleri arasında mezkûr bahçede harem ağalariyle baltacılara, aşçılara ve hasahırlıya ayrı ayrı çeşmeler yapılmıştır. Bu çeşmelerin arasına döşenilen künkler ile çeşme ayakları deniz kenarına verilmiştir. ⁸⁰ Keza aynı bahçede Valide Sultanın yeni odasına ve köşküne Şa'ban 1119 içerisinde döşenmek üzere perde, yastık, boğası, çuha, bez, minder, atlas gibi muhtelif eşya bulunan mefruşat malzemesi mübayaa edilmiş ve bedel olarak toptan 401248 kuruş tediye edilmiştir. ⁸¹

⁷² Tamirat - inşaat defteri. Maliye defterleri Tasnifi, No : 1655, S. 4.

⁷³ Aynı defter, S. 5.

⁷⁴ Keza, S. 7.

⁷⁵ Keza, S. 8 - 9.

⁷⁶ Keza, S. 10

⁷⁷ Keza, S. 22.

⁷⁸ Keza, S. 23.

⁷⁹ Keza, 26 - 27.

⁸⁰ Keza, S. 28.

⁸¹ Keza, S. 33 - 34.

Karaağaç Bahçe ve Sarayı'nda enderun ağalarının da yahları olduğu anlaşılmaktadır. Filhakika 3 Zilkade 1119 ilâ 5 R. âhir 1120 tarihleri arasında bu yalı ile hünkâr odasında, kasrı hümayunda, hasoda ve sair mahallerde yeniden inşaat hareketleri vuku' bulmuş ve bu esnada mütenevvi ecnasta kereste ile mismar, çilingir malzemesi, boyalar ve sair eşya kullanılmıştır. İşçi ve usta ücretleriyle birlikte cem'an 1520809 kuruş sarfedilmiştir. Keza mahall-i mezburda hünkâr odası ile hırka-i şerif odasına ve misafir odalarına Uşak hahları, astarlar, kilimler, hasırlar mübayaa ve ferşedilmiş ve bedel olarak ta 1592231 kuruş harcanmıştır. ⁸² 6 R. Âhir 1120 tarihinde Karaağaç Bahçesi'nde hırka-i şerif odasına alınan acem keçesiyle dikilen sair kapı perdeleri ve bez pencere perdeleri bedeli olarak ise, toptan 25680 kuruş ödendiğini görüyoruz ⁸³. Bütün bunlardan başka hadika-i hassadan Karaağaç Bahçesi verasındaki mıntakanın ağaçlandırılması düşünülmüş ve İzmî't'ten kereste emini vasıtasıyla ihlamur, karaağaç, meşe, dişbudak, gürgen, çınar ve saire gibi ağaç fidanlarının

⁸² Keza, S. 36 - 37.

⁸³ Keza, S. 42.

⁸⁴ Evahır-ı Şevval 1158 tarihli olan bu hüküm aynen şudur : "Hassa bostancıbaşıya ve İznîk mîd'de kereste eminine hüküm ki, Hadika-i hassadan Karaağaç bahçe-i hümayunumun verasında vaki" damen-i cebela enva-i eşcar gars ve terbiye ile ihzarına irade-i aliyem teallük eylediği cihetten envandan kifayet mikdarı ağaç fidan tedarük ve mahall-i mezkûre gars olunmak için seri'an nakl ü irsâl fermanım olmakla imdî icab eden bahalarıyle ücret-i nakliyeleri yedinden verilme ve herbiri mukaddem ihraç ve irsâl olunduğu veçhile ikişer ve üçer yıllık olup garsolundukta terbiye ve nema kabul eder ihlamur ve karaağaç ve mişe ve dişbudak ve gürgen ve çınar ve sair bunlara müşabih ağaçların fidanı olmak üzere İznîk mîd ve ol havâlden yalnız beş bin aded ağaç fidanı tedarük ve mübayaa ve İznîk mîd kayıklarına vaz' ve ceste ceste bostancıbaşı mumalleyhe irsâl ve teslim olunup hin-i tekmilinde bahalarıyle ücret-i nakliyeleri tarafından verilme için fidanların ecnas tasrihiyle defter ve defterimin der-i devletmedarına irsâl eylemen babında.)

gönderilmesi istenmişti ⁸⁴. Bütün bunlardan başka Başvekâlet Arşivi'nde Karaağaç Sarayı ile Kâğıdhane Kasırları'nın Hassa başmimarı Hafız İbrahim tarafından tasdik edilmiş, 13 C. evvel 1190 tarihli tamirleri keşfini havi bir tarihî vesikaya daha rastlanılmaktadır ⁸⁵.

Karaağaç Sarayı ve Bahçesi Üçüncü Selim zamanına gelinceye kadar padişahların bahar ve güz mevsimlerinde buraya göçmeleri dolayısıyla hemen hemen mamur denilebilecek haldeydi. Fakat bu tarihten sonra itibardan düşmesi yüzünden harabe yüz tutmuştu. Sultan Mahmud Kâğıdhane'nin teccidine karar verdiği lüzumlu inşaat malzemesinin mühim bir kısmı buradan tedarik edilmişti. Nihayet 1242 Muharreminde Asakir-i Mansure-i Muhammediye için bina olunan kışlalara, duvarlarının bakiyelerinden müteşekkil bulunan mütebaki taşlar da alınarak yeri boş bir arsa haline gelmişti ⁸⁶.

Koca Yusuf Efendi Bahçesi :

Karaağaç Bahçesi bitişiğinde Şeyhülislâm Ebüssuud Efe'nî'nin çam ağaçlarıyla süslü ve bülbüllerle dolu bahçesinden ve Sokullu Mehmed Paşa'ya aid olup meyva ağaçları ve çiçek saksı ve tarhlarıyla müzeyyen hadikasından başka yakınında bir de Koca Yusuf Yalısı'yla Bahçesi'nin bulunduğunu görüyoruz. Bu Koca Yusuf Efe'nî hakkında bugün için tatmin edici bir bilginiz yoktur. Ancak Başvekâlet Arşivi'nde rastladığımız bir tamirat - inşaat

⁸⁵ Cevdet - Saray T. No : 5645. Karaağaç Bahçesi'yle ilgili olmak üzere mezkûr bahçe civarında eski humbarahane mahalline inşa olunan has ashî ile cebehanelerinde has matbah ve nöbet ahurları yapıldığını söylemeliyiz. Bunu 12 Safer 1149 tarihli olup Hassa mimarı Mustafa'nın imzasını havi bulunan bir keşifnâmeden öğreniyoruz : Cevdet, Saray Tasnifi, No : 3603.

⁸⁶ Hüseyinî Ayvasarayı, *Hadikatü'l-Cevami'*, 1, 302 - 303.

defterinde⁸⁷ yalısıyle bahçesine aid bazı imar faaliyetlerine rastladığımızı söylemeliyiz. Mezkûr defterden öğrendiğimize göre dariü's-saade ağası marifetiyle 17 Zilkade - 23 Zilhicce 1116 tarihleri arasında verilen bir ferman mucibince Koca Yusuf Efendi Yalısı'nda bir tamir yapılmıştır. Bu esnada yalının odalarıyle hamamları, duvarları ve sair iktiza eden mahalleri gereği gibi tamir edilmiş ve muhtelif cins kerestelerle çeşitli mevad ve malzeme kullanılmıştır. Ayrıca beccarlar ile nakkaş, camcı, suyolcu, hammacı, sıvacı ve sair sanatkârlar çalışmıştır. Bundan başka zikrettiğimiz bu bahçede deniz kenarında 12 Zilkade 1118 - 26 Muharrem 1119 tarihleri arasında bir kasr-ı hümayûn bina olunmuş ve kilerliye, seferliye, teberdarana üç aded koğuş odasıyle tetimmatı bina olunmuştur. İlâve olarak da bu sırada hırka-i şerif odasıyle oda-i has ve hazineli odası meremmatı icra edilmiştir. Ayrıca hazineli odasına yeniden kenifeler ilâve ile sair mahallerinde muktazi bazı tamirler de unutulmamıştır.

Karagağaç Bahçesi'yle Yusuf Efendi Bahçesi'ndeki ve kiremithanede 26 Muharrem 1119 a kadar yapılan tamirat faaliyeti manzur-ı hümayun olduktan sonra yeniden mezkûr bahçede inşai faaliyetlere rastlanılmaktadır. Ezcümle Yusuf Efendi Bahçesi'nde 9 Safer 1190 dan itibaren kasra mutena ve kaba hasırlar döşenmiş, tarafeyne çiçeklik olmak üzere çakıl ve tuğla tarhlar yapılmış ve deniz kenarında iskeleler ve kazıklar mahallinden çıkarılıp geriye çekilmiş ve keza deniz kenarında babalarla parmaklıklar ve payanda ve demirler ve kilerliye sundurmaları ve iki kemerli ocaklar eklenmiş, hazineli oda büyültülerek önüne tahta perde ve seferli odasına tahta döşeme ile diğer odalara raflar ilâve edilmiştir. Rikâb ağalarıyle haseki ağaya ve kapıcılara lüzumlu miktarda diğer odalar bina ile sair önemli yerler tamir olunmuştur. Yine Karagağaç

Bahçesi'yle birlikte olmak üzere 14 Safer - 15 R. evvel 1119 tarihleri arasında Yusuf Efendi Yalısı'nda enderun ağaları için yeniden bir kârgir kemer çeşme bina edilmiş ve sakıflarıyle suyolları, kurşunlar ve kurşun borular döşenmiştir. Maalesef XVI. asırdan itibaren tetkik ettiğimiz mevucib defterlerinde hasbahçeler arasında ismine rastlayamadığımız Koca Yusuf Efendi Bahçesi ile yalısının bânisi gibi tesisi tarihi ve âkibeti de mevcud meçhullerimiz meyanında kaydedilmesi icab eder.

Beşiktaş Bahçesi :

Evliya Çelebi Beşiktaş'ta bulunan bahçe ve mesirelerden bahsederken Beşiktaş Bahçesi'nin II. Bayezid zamanında paşa yalısı olduğunu, sonra padişahlara geçtiğini ve böylelikle bir bağ-ı İrem haline geldiğini, kat kat kaalarla ve şahnişinlerle süslediğini, fakat o kadar vasi' olmadığını söyler⁸⁸ Filhakika Dolmabahçe'den az ileride Küçük Arab İskelesi yakınında bulunduğunu tahmin ettiğimiz bu bahçe mahallinin II. Bayezid devrinde Kapdan Paşa Yalısı olarak tanınırken bilâhira Çağaloğlu Yalısı adını almış ve bunu müteakiben padişahlara intikal ederek Osmanlı sarayının hasbahçeleri arasına girmişti. Bu bahçenin asıl bahçe kısmı hakkında bugün için esaslı bir bilgiye malik olamadığımız halde sahil saray kısmı hakkında tarihi vesikalarda ve Osmanlı tarihlerinde bazı dağınık kayıtlara rastlamak kabil olmaktadır. Ezcümle bu sahil sarayda doğan Osmanlı padişahlarından I. Ahmed'in burada yedi kubbeli bir köşk yaptırdığını, fakat kendisine bunun sefasını sürmek bir türlü nasib olmadığını biliyoruz. Bundan başka Onyedinci asır başlarında burada çıkarılan lâtif bir suyun fiskıyeli ve şadırvanlı havuzlara döküldüğü de mevcut bilgilerimiz arasında sayılması icabeder⁸⁹. IV. Me-

⁸⁸ Seyahatnâme, Cild 1, S. 448 - 449.

⁸⁹ Eremya Çelebi, İstanbul Tarihi, S. 43.

⁸⁷ Maliye Defterleri Tasnifi, No : 1655, S. 6-7, 24 - 25 ve 26 - 28.

m e d devrinde (1071 R. evveli) yukar-
da adını zikrettiğimiz C a ğ a l o ğ l u
nam mirî, sarayın denize nâzır kârgir
harem duvarı ve üzerinde olan kurşun ör-
tülü köşkten gayri bilecümle harem dairesi
temelinden yıktırılmış, ardında olan yol-
dan ve saraya mülhak olan bostandan bir
hayli yer alınmak suretiyle yeni bir saray
yaptırılmıştı. Bundan başka hasoda önün-
de deniz kenarında taş kemerler üzerine
oturtulmuş bir kasrın binasına beşinci ve-
zir K a r a İ b r a h i m P a ş a n e-
zaretinde başlanılarak, takriben onaltı ay-
da tamamlanmıştı. Keza harabe yüz tu-
tan hazine, kiler ve zülüflü baltacı daire-
leri de yeniden tamir olunmuştu. Bu es-
nada başgösteren susuzluk ise, D o l m a b a h ç e üstünde ve eski zindan ya-
kınında inşa edilen iki büyük mahzen va-
sıtasıyla G a l a t a s a r a y'dan ahze-
dilmişti. Ayrıca buradaki bostanlık dahi
cirid meydanlığı için temizlendikten son-
ra Receb ayı ortalarında Osmanlı hüküm-
darını Ü s k ü d a r B a h ç e s i'nden
buraya göç ettirmek kabil olmuştu.⁹⁰
Tarihi vesikalardan öğrendiğimize göre
IV. S u l t a n M e h m e d devrinde
Bağçe-i Hassa'dan olan B e ş i k t a ş
B a h ç e s i'nde bu tamir faaliyetine
yine devam edilmekte idi. 5 Şevval 1078
tarihli siyakatla yazılmış bir tarihî kay-
da göre D a v u d p a ş a, T e r s â n e,
K a n d i l l i, İ s t a v r o z, ve K â ğ i t-
h a n e'de vaki E m i r ğ ü n e o ğ l u
B a h ç e l e r i ile birlikte B e ş i k t a ş
B a h ç e s i'nde dahi bir tamire lüzum
görülmüş ve bostancıbaşı M u s t a f a
ve Başmimar M u s t a f a A ğ a l a r m a-
rifetiyle burada kârgir duvarlarla bos-
tancı odaları ve mescid tamir edildiği gi-
bi, matbah ile sair yerin sakıfları 200740
kuruş sarfiyle termim olunmuştur.⁹¹ İ s t a n b u l
Kadısı ile Baş defterdar kay-
makamına ve kadısına, M i d i l l i,
H a l e b kadılarına ve Y a v a c i z i y e-
darı H a s a n ile R u m e l i k i b t i y a n
nâzırı S i y a v u ş'a, koyunemini

A h m e d'e, D i v r i k i c i z y e d a r ı n a y a-
zılan müteaddid emr-i şerifler, bize, bunu
ifade ve aksettirmiş bulunmaktadır. Bu
arada Y a v a c i z y e s i malinden dört yük
akçenin tedariki ile bina mübaşirine tes-
limi için İ s t a n b u l Kadısına ve me-
malik-i mahrusa de Y a v a c i z y e s i
cem'ine memur olan H a s a n'a⁹², R u-
m e l i k i b t i y a n c i z y e s i malinden üç yük
akçenin aynı vechile bina mübaşirine tes-
limi için nâzır olan S i y a v u ş'a⁹³ ko-
yun mukataası malinden iki yük akçe için
koyuneminine⁹⁴, M i d i l l i mukataası
malinden iki yük akçe için mezkûr mu-
kataa eminine⁹⁵, D i v r i k i c i z y e s i y l e
mukataası malinden keza iki yük akçe-
nin serian temini için onları üzerine alan
şahsa⁹⁶ ve nihayet H a l e b Gümrüğü
mukataası malinden beş yük akçenin da-
hi H a l e b kadısıyla H a l e b mu-
hassılı İ b r a h i m'e hükümler yazıl-
mıştı⁹⁷. Yine bu cümleden olmak üzere
A v c ı M e h m e d devrinde (1091 yılı)
B e ş i k t a ş B a h ç e s i bina-yı hü-

⁹⁰ Kuyud-ı Beravat ve Ahkâm-ı şikâyet def-
teri, Maliye defterleri tasnifi, No : 3774, S. 198.

⁹¹ Aynı defter, S. 198.

⁹² Keza, S. 199.

⁹³ Keza, S : 199.

⁹⁴ Keza, S. 200.

⁹⁷ Biz yazılan bu emr-i şeriflere bir örnek
olmak üzere ancak bir tanesinin tam metnini ve-
receğiz : H a l e b Kadısına ve H a l e b
Muhassılı İ b r a h i m'e hüküm ki, H A L Â mah-
ruse-i İ s t a n b u l kurbünde olan bahçe-i
hassadan tamiri fermanım olan Beşiktaş Bahçe-
si için, sen ki muhassıl-ı emvalsın, uhdede olan
H a l e b gümrüğü mukataasının 1075 senesi
malinden beş yük akçe tayin olmakla meblâğ-ı
mezburu emr-i şerifim vardı gibi tedarik idüp
ve kiseleyüp ve mühürleyüp irsâl olunan müba-
şire virtüp mutemedaleyh âdemleriyle bervech-i
taclî âsitane-i saadetime irsâl ve bina mübaşir-
ine teslim ittürüp ve temessük aldırıp hüccet
ittüresin deydü fermanım olmuştur. Buyurdum
ki hüküm-i şerifimle vardıkta amel idüp dahi kat'a
tehir ve tevekkuf eylemeyüp meblâğ-ı mezburu
emrim vardı gibi tedarik idüp ve kiseleyüp
mübaşir-i mezbur ve mutemedaleyh âdemleriyle
gayet sür'at ve ist'cal ile mahrusa-i İ s t a n b u l'a
irsâl ve mübaşirine teslim ittürüp ve te-
messük aldırıp ve hüccet ittürüp alup hıfzıyla-
yesin ki hin-i muhasebeye ibraz oluna. 7 Rama-
zan 1075.

⁹⁰ Süâhdar Tarihi, I, 732.

⁹¹ Kuyudat defteri, Maliye defterleri tasnifi,
No : 4445, S. 74.

mayunun sermimaran-ı hassa İ s m a i l A ğ a marifetiyle başka bir tamirine daha rastlanılmaktadır. Buna aid varidat, ihracat, ücarat ve mesarifatı saire hesapları ise şehremini olan Elhac M u s a E f e n d i marifetiyle tanzim edilmiştir⁹⁸. II. M u s t a f a devrinde B e ş i k t a ş B a h ç e s i kasrında vuku' bulan diğer bir tamir sırasında çini kaplama ameliyesine tevessül edilmiş ve bunun için lüzumlu kâşilerin örneğine uygun olarak imali ve irsali hususunda İ z n i k kadısıyla İ z n i k'teki kâşicibaşıya hitaben emir verilmişti⁹⁹ 1116 senesinde III. A h m e d'in saltanata cülûsu başlarında İ s t a n b u l'daki hadaik-i hassada ve bu meyanda B e ş i k t a ş Y a l ı s'ında mevcut olan mefruşat ve evaninin tadadı ferman olunmuş ve bu işe eski bostancıbaşı A l i A ğ a ile bostancılar yazıcısı ve baş muhasebenden bir kâtib memur kılınmıştı. Bu hey'etin yaptığı eşya tahririni havi müfredat defteri¹⁰⁰, bize, o tarihlerde B e ş i k t a ş Y a l ı s'ının müstemilât ve teferruat-ı mütemmimesi hakkında da bir fikir verilebilir. Ezcümle leb-i deryada bir kasrı hümayunile bunun yakınında bir kış odasının, tahtanî bir divanhanenin, camekânlı bir odanın, hasodanın, bir kurşunlu kasrın, padişaha mahsus kâşili bir oda ile yine kâşili ve bahçeye nâzır bir odanın, tavanı çinili soğuk ve sıcak camekânların, havuz kenarında ayaklı bir tahtın, havuz ile denize nâzır camlı birer kas-

rın, atik kâşili bir odanın, valide sultan ile haseki sultan, kethüda kadın ve darü's-saade ağası odalarının ve haremdeki bir cami'in adları kaydedilmiş bulunmaktadır. III. A h m e d'in ölümü üzerine B e ş i k t a ş S a r a y'ında yarıda kalan genişleme faaliyetine, eskidenberi mevcud olduğu kuvvetle muhtemel olan çinili köşk hariç olmak üzere, Birinci Mahmud devam etmişti. Kısmen 1766 yılında vuku' bulan şiddetli bir zelzele ile ve kısmen müteakib devirlerdeki bazı mühim sayılabilecek lodos fırtınalarıyla hasara uğradığına şahid olduğumuz B e ş i k t a ş S a r a y'ı İtalyan seyyahı Fr. G e m e l l i'nin ifadesine göre Boğaz sahilinde bazı ahşab daireleri havi olduğunu, büyük bir bahçe ile servi ormanı içinde bulunduğunu kabul etmek gerekir¹⁰¹. Has bahçeleri ve kasrı hümayunları büyük bir gayret ve zevkle onarıp süsleyen I. M a h m u d'dan sonra bilhassa III. S e l i m yaz aylarını, kendisinin de bazı tesis ve ilâveler yaparak büyüttüğü bu sahilisarayda geçirdiğini biliyoruz. III. S e l i m'i takib eden IV. M u s t a f a devrinde ise B e ş i k t a ş S a r a y'ının bazı aksamında tamir yapılması için 28 R. âhır 1223 ve 18 Şa'ban 1223 tarihlerinde hassa baş mimarı M e h m e d E m i n Efendi ile kalfalara gerekli emir ve direktifler verildiği gibi¹⁰² ayrıca B e ş i k t a ş S a r a y'ının tamirine memur edilen Y u s u f A ğ a h Efendi'nin talebine binaen 27 Şevval 1223 te tamir edilecek yerlerin B a ş m i m a r E f e n d i tarafından keşfi ile tahmin edilen masrafların müfredatı çıkarılmıştı¹⁰³. Nihayet II. M a h m u d devrinde yapılan bazı ufak tefek tadillerden ve yeni bazı binaların ilâvesinden sonra Sultan A b d ü l m e c i d devrinde D o l m a b a h ç e S a r a y'ının inşasıyla B e ş i k t a ş sahilisarayı ve dolayısıyla B e ş i k t a ş B a h ç e s i ortadan kalkmıştı.

⁹⁸ İcmal-i muhasebe defteri, Maliye defterleri tasnifi, No : 770.

⁹⁹ 7 Şa'ban 1111 tarihli olan bu emr-i şerifte şöyle denilmektedir : Beşiktaş Bahçesinde olan kasrı hümayunumun noksan olan kâşileri irsâl olunan nümuneye göre yapı olup irsâl olunmak üzere fermanım olup henüz irsâl olunmamakla mukaddima ferman olunan kâşiler ve bu defa saray-ı cedid-i Âmiremde olan mahallerin dahi iktiza eden 200 adet kâşileri gönderilen nümuneye göre bir gün evvel ve bir saat mukaddem asla nümuneden bir mahallinde mugayirî olmak üzere yapturup berveci-i müsareat irsâl eylemeniz bâbında fermanım olmuştur. İznik Kadısına ve çinicibaşıya hitaben emir verilmiştir.

¹⁰⁰ Müfredat defteri, Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 13 - 15.

¹⁰¹ A voyage round the World P. 70.

¹⁰² Cevdet : Saray Tasnifi, 4431 ve 3429 (Başvekâlet Arşivi).

¹⁰³ Keza, No : 3538 (Başvekâlet Arşivi).

Dolmabahçe :

En eskisi 991 tarihine tekabül etmek üzere ayrı ayrı tetkik etmek fırsatını bulabildiğimiz yirmiye yakın mevacib defterinde böyle bir bahçe adıyla sair durum ve ahvaline dair tek bir kayda rastlanılmamaktadır. Onyedinci asır Ermeni müelliflerinden Eremya Çelebi'nin ifadesine göre körfeze müşabih beylik bir bostanlık olan eski yerini, Osmanlı padişahlarından I. Ahmed, Nasuh Paşa'nın zamanında doldurtmuştu.¹⁰¹ Bilindiği üzere donanma sefere çıkarken kapdanpaşalar burada bir kaç gün ikamet ve hususiyle resmî ziyafetlerini icra eylerlerdi. Bu sebepten bu körfezin dolması münasib görülmüştü. Bunun için de yakınındaki dağ denize ilka ve Beşiktaş Bahçesiyle Kabataş'daki Karabâli Bahçeleri arası doldurularak hasbahçeler meyanına sokulmuştu.¹⁰² Evliya Çelebi ise Dolmabahçe'nin eskiden küçük servili bir bağ olup doldurma işinin Osmanlı padişahlarından Genç Osman'ın fermanı ile vuku' bulduğunu kaydetmekte ayrıca onyedinci asırda servilerle kuşatılmış bir bahçe olan Dolmabahçe'de II. Selim'in bir köşkü ile havuzundan başka bir şey kalmadığını ilâve eylemektedir.¹⁰³ IV. Mehmed ile I. Mahmud ve II. Mahmud ise, bu civarda bazı köşk ve ebniye inşa ettirmişlerdi.

Karabâli Bahçesi :

Hicrî 991, 994, 1011, 1036, 1038, 1052, 1055, 1063 ve 1066 tarihlerine tekabül eden mevacib defterinde¹⁰⁴ ismine Bağçe-i Bâli-i Siyah şeklinde ve 1079, 1088, 1130, 1137 ve 1146 senelerine aid olanlarda ise, Bağçe-i Karabâli olarak kaydedildiğini gördüğümüz İstanbul hasbahçelerinden birisi de bu Karabâ-

li bahçesi'ydi. Bunun eskiden İstanbul'un bağlık ve bahçelik bir bölgesi olarak tanınan Fındıklı'ya bağlı Kabataş'ta olduğu tahmin olunmaktadır. Bilindiği üzere müteferrika zümresinden olan Karabâli Zihni Çelebi bilâhire arpaemini ve müteakiben matbahemini olmuş ve Kanunî Süleyman devri sonlarından III. Murad devri ortalarına kadar muhtelif mansib ve hizmetlerde bulunmuştu. Nihayet 992 yılında III. Mehmed'in sünnet düğününde Sür-ı hümayun emini olmuş ve bir az sonra vefat etmişti.¹⁰⁵ Bektâşi tîkati müntesiplerinden olduğunu tahmin ettiğimiz müşarünileyh, Kanunî Süleyman'a Beşiktaş'taki Süleymaniye camii'ni yaptırtmaya muvaffak olduğu gibi civarındaki Süleymaniye Mahallesi'ni de te'sis ettirebilmişti. Bundan başka yine aynı vehile namına nisbet edildiğini yukarıda kısaca işaret ettiğimiz Karabâli Bahçesi'ni de kurdurtmak imkânını bulabilmişti.¹⁰⁶

Bugün için bu hasbahçe hakkında daha fazla bir bilgiye malik değiliz. Ancak Hicrî 1116 yılında III. Sultân Ahmed'in fermanı üzerine İstanbul'da mevcut bulunan belli başlı hasbahçelerde eski bostancıbaşı Ali Ağa ile bostancılar yazıcısı ve bir de başmuhasibeden memur edilen bir kâtibden müteşekkil bir hey'et marifetiyle bir eşya tadadı yapılmıştı. Bu sayım esnasında Karabâli Bahçesi'nin eşyası da aşağı yukarı tesbit edilmiş bulunuyordu. Mezkûr bahçenin müstemilât ve teferrüatı sairesi meyanında bir cirit meydanı kasrı ile bir yeni köşk adları geçmektedir. Bu kasır ile köşkün mefruşatı arasında ise Bursa yastıklarının, Selânik keçelerinin puşide, çuka ve minder-i sürahların, Uşak halılarının adları görülmektedir.¹⁰⁷

¹⁰¹ İstanbul tarihi, S. 43.

¹⁰² Hafız Hüseyin, Hadikatü'l-Cevami', II, 89.

¹⁰³ Sıyahatnâme, Cild 1, S. 447 - 448.

¹⁰⁴ Başvekâlet Arşivi, Maliye D. T. No : 6559, 6342, 6677, 6602, 6580, 6605, 6766, 6707, 6570, 6610, 6555, 6558, 6286, 6703.

¹⁰⁵ Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmanî, II, 5.

¹⁰⁶ Taayyib Gökbilgin, Boğaziçi maddesi, İslâm Ansiklopedisi, S. 675.

¹⁰⁷ Müfredat defteri, Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 16.

Üsküdar Bahçesi :

En eskisi 991 tarihli olmak üzere incelemeye fırsat ve imkân bulabildiğimiz yirmiye yakın muhtelif tarihli mevacic defterinde adının kaydedildiğini gördüğümüz Ba ğ çe - i Ü s k ü d a r , İ s t a n b u l ' d a bulunan hasbahçelerin şüphesiz en büyük, en eski ve en mühimlerinden birisi olsa gerektir. H a r e m ' l e S a l a c a k arasında bulunduğu hemen hemen kabul edilen bu bahçe ve sarayın K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n tarafından M i m a r K o c a S i n a n ' a bina ettirildiği söylenir. ¹¹¹ Ermeni müelliflerinden E r e m y a Ç e l e b i onyedinci asır Ü s k ü d a r ' ını bize anlatırken S a r ı t a ş iskelesinde A y a z m a , T a ş l i m a n ' ında A y ş e S u l t a n ve nihayet S a l a c a k sahillerinde ise, F a t ı m a S u l t a n bahçelerinden kısaca bahsettikten sonra Ü s k ü d a r B a h ç e s i ' ne temas etmektedir. ¹¹² Ona göre bu bahçenin ağaçları umumiyetle dairevi şekilde dikilmiş olup köşkün etrafında gerilmiş tutulan bir tülü andırmakta idi.

H a r e m ile S a l a c a k arasında bulunan Ü s k ü d a r sahilleri, bilhassa Osmanlı devrinde padişahların rağbetini kazanmış ve adeta kendileri için yazlık birer sayfiye haline gelmişti. Böyle bir ihtiyacı ilk olarak duyan da, zannedildiğine göre, K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n olmuştur. Bu maksadla o mezkûr mahalde 1555 yılında bir yazlık sarayın temellerini atmış ve tamamlamıştı. III. M u r a d ise onun yaptırdığı bu sarayı esaslı bir şekilde onarıp yeni yeni ilâvelerle genişletmiş ve büyültmüştü. Daha sonraları ise IV. M u r a d B a ğ d a d K ö ş k ü ' nün inşasından evvel Ü s k ü d a r ' ın bu lâtif mevkiinde, E r e m y a Ç e l e b i ' nin zikrettiği veçhile, yeni bir köşk daha yaptırmıştı. Diğer hasbahçelerde olduğu gibi burası da ebniye ve bahçe kısımlarından teşekkül etmekteydi. Söylendiğine göre

Ü s k ü d a r S a r a y ı ' nın ebniye kısmında muhteşem ve süslü odalar bulunduğu halde bahçe kısmında böyle bir ihtişam ve müzeyyenata lüzum görülmemiştir. Şehrin hemen her tarafında görülen servi ve çam ağaçlarından başka burada göze çarpacak yeşillik yok gibiydi. Bu bahçenin en bariz özellikleri arasında çiçek tarhları ile diğer belli başlı süs ağaçlarının bulunmayışı, fazla miktarda sebze yetiştirilmeye ehemmiyet verildiğini ve bilhassa saray kadınları için yapılmış kapalı geçitleri havi bulunduğunu söylemek icabeder.

K a v a k s a r a y ı olarak ta adlandırılan Ü s k ü d a r S a r a y ı ebniyesinin müstemilât ve teferruat-ı sairisi hakkında yeni addedilebilecek bilgileri Başvekâlet Arşivi'nde rastladığımız bir müfredat defterinden öğrenmedeyiz ¹¹³. III. A h m e d devri bidayetine aid olan bu defterden çıkarılan neticelere göre, sair bahçelerde olduğu gibi burada da bir mefruşat ve evani sayımına lüzum hasıl olmuştur. 1116 yılında sâdir olan bir ferman üzerine eski bostancıbaşı A l i A ğ a ' nın riyasetinde teşkil edilen bir hey'et bu işi başarmış ve defterini tanzim eylemişti. İşte buradan Ü s k ü d a r S a r a y ı ' nda kâşili bir M e h m e d P a ş a K a s r ı ' nın, deryaya nâzır ve deniz kenarında bulunan münhedim kasırların, haremde hasodanın, büyük şadırvanlı, dehlizli ve direkli bir divanhanenin, camekânlı hamamın, bir R e v a n K ö ş k ü ' nün, bir bülbül kasrının, S u l t a n A h m e d K a s r ı ' nın, valide sultana aid bir kış odasının, dehlizli bir soba odasının, denize karşı çimli bir şahnişin odasının, valide sultana aid kâşili bir oda ile efendilere, hurendelere ve darü's-saadec ağasına mahsus müteaddid odaların, kafesli bir köşk ile bunun yakınında bir havuzun, bahçe kenarında bir hasodanın bulunduğunu öğrenmek kabil olmaktadır.

Onyedinci asırdan sonra önemini yavaş yavaş kaybetmeğe başlayan bu saray, 1794 tarihinde III. S e l i m tarafından

¹¹¹ N ı y a z ı A h m e d : *Istanbul Semtleri Tarihi*, Kurun, 2/1/1935.

¹¹² *Istanbul Tarihi*, S. 54.

¹¹³ Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 17 - 23 (Başvekâlet Arşivi).

yiktırılmış, binasının mermerleri kısmen Topkapı Sarayı'na nakledilmiş ve kısmen Selimiye Kışlası'nın inşasında istimal edilmiştir.

Ayazma Bahçesi :

Üsküdar'da tarihî Damalıs burnu gibi hakim bir noktada III. Mustafa tarafından inşa ettirilen Ayazma Camii ile bu camiin avlusunda bulunan Ayazma çeşmesinin yerinde daha evvelce bir Ayazma sarayı bahçesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde kayıtlı bulunan bir tarihî vesika¹¹⁴, bize, yıkılan Ayazma Sarayı Bahçesi'nin Şeref-âbad Sahil Sarayı adı verilen meşhur kasrın arkasında bulunduğunu gösteriyor. Bu saray ile bahçenin kimin tarafından yaptırıldığını ve bu itibarla bânisinin kim olduğunu bugün kat'i olarak bilmeyoruz. Yalnız Başvekâlet Arşivi'nde kayıtlı bulunan 1130-1146 tarihleri arasına tekabül eden dört muhtelif mevacic defterinde İstanbul hasbahçelerinin isimleri kaydedilirken "Ayazma şöhretli Rüstem Paşa Bağçesi" diye bir ifade geçmektedir¹¹⁵. Buna göre mezkûr bahçenin aslen Hirvat olan Kanunî'nin damadı ve meşhur sadrazamı Rüstem Paşa ile bir ilgisi olabileceği hatıra gelebilir. Daha evvelki tarihlere tekabül eden ve meselâ 1036 tarihli bulunan mevacic defterlerinde¹¹⁶ ise sadece Bağçe-i Rüstem Paşa kaydedilmiş bulunmakta ve Ayazma tabiriyle münasbetine aid tek bir işaret ve iz görülememektedir.

Ayazma Bahçesi'nin bulunduğu mahal ile bânisi hakkındaki düşüncelerimizi böyle ihtimali bir şekilde kaydettikten sonra onun diğer ilgili umûr ve hususlarını belirtmek icab eder. Fakat elimizde mevcut tarihî kayıtlar, bize, bu yolda tam ve esaslı sayılabilecek bilgiler

istihracına ne de olsa imkân vermiyor. Ancak siyakat harf ve rakamlarıyla yazılmış 13 Zilkade 1110 tarihli bir kısa tarihî kayıt, bize, Üsküdar'da vaki' bu Ayazma Bahçesi'nin havasının müferrah olması dolayısıyla Fatıma Sultan'ın bir müddet için burada ikamet arzusunu izhar ettiğini, fakat tamire ihtiyacı bulunması dolayısıyla keşfi cihe-tine gidildiğini göstermektedir :

برای کشف و تخمین باغچه همایون ایازمه در محل
اسکدار ازان سبب که باغچه مزبور مفرح بوده
و برای حضرت فاطمه سلطان دامت عصمتها
تعمیر شده فرموده بموجب اعلام و تلخیص
و با فرمان عالی امر داده

Siyakatla muharrer bu kaydın alt tarafında görülen bir divanî şerh ise, bu tarihî vakiayı bize bir parça daha genişleterek açıklamaktadır.¹¹⁷ Yine bu cümleden olmak üzere mezkûr bahçeyi yakından ilgilendiren başka bir kayıt ise, III. Sultan Ahmed zamanına aid bulunmaktadır. İstanbul'da bulunan muhtelif hasbahçelerde mevcut olan mefruşat ve evaninin hey'eti mecmuasının defter edilmesi ferman olunması üzerine eski bostancıbaşı Ali Ağa ile emrindeki iki kişinin 1116 senesinde hadaik-ı hassadan Üsküdar'da bulunan bu Ayazma Bahçesi'nde bir tahrir yapmışlardı. İşte bu yazım faaliyeti, bize mezkûr bahçenin bazı bilinmeyen aksam ve müstemi-lât-ı sairesini kısaca tanıttırmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁷ Metni bir tamirat defterinde (Maliye D. T. No : 3992, S : 282) kayıtlı olan bu vesika aynen şudur : (Bağçe-i mezburun havası müferrah olduğundan Fatıma Sultan tashih murad edince bir kaç gün meksetmek üzere taraflarından ilâm olunmakla lâkin bağçe-i mezbur bazı mertebe tamir ve termime muhtac olup tamir ve iktiza eden mühimmat mesarîf-i şehremini tarafından görülüp havale olunmak üzere keşif ve tahmin ve lüzümü mertebe keşfolunmak için ferman-ı âli ve bir kaç gün ikâmeti için oldukça lüzümü mertebe tamir olunmak üzere ferman-ı şerif sâdir olmağın emir verildi (Tarihî yoktur. Fakat 13 Zilkâde 1110 olması ağıleb-İ ihtimaldir).

¹¹⁸ Müfredat defteri, Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 23 - 24.

¹¹⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No : 5466.

¹¹⁵ Maliye defterleri tasnifi, No : 6555, 6558, 6286 ve 6703.

¹¹⁶ Aynı tasnif, No : 6602.

H a r e m'de denize nâzır taht ile şadır-
van yanında diğer iki tahtın, valide sultan-
ile padişaha mahsus üç sofalı odaların ve
divanhanelerin, valide sultan kilerinin ve
yanındaki çilehanelerle hamamların, muh-
telif tahtların, merdiven ve sairenin bulun-
masını bu arada zikredebiliriz. Mevcud eş-
ya tadad edilirken bütün bu bölümlerin ve-
lence-i sürahlarla, minder-i ebyazlarla, sa-
rı çiçekli kadifelerle, A c e m U ş a k
halılarıyla, zemini sarı çiçekli B u r s a
yastıklarıyla, sade işi çiçekliklerle, kadife
iskemlelerle, aynalı yelpazelelerle, müte-
nevvi ecnasta atlaslarla, kemha yastık-
larla, puside ve çuka-i sürahlarla bezendi-
ğini ve kilerin ise fağfuri kâselerle ve mer-
tebani, maşraba, ibrik, güğüm, leğen ve
tepsilerle malâmal olduğunu gösteriyor.

Piyale Paşa Bahçesi :

Başvekâlet Arşivi'nde kayıtlı bulunan
III. M u r a d devrine aid 991 H. tarihli
eski bir mevacic defterinde P i y a l e
P a ş a'ya atf ü isnad edilen bir bahçe-i
hassanın mevcudiyetini öğrenmekteyiz.
A v c u M e h m e d devrine aid 1063 H.
tarihli başka bir mevacic defterinde dahi
isminin zikredildiğine göre, onun bu tarih-
lerde bostancıbaşı emir ve idaresi altında
hal-i faaliyetinde olduğu söylenebilir. Elimiz-
de bu bahçeye dair tatmin edici bir vesika
bulunmadığından şimdilik hakkında
daha fazla bir şey beyan edemeyeceğiz.
Ancak A y v a n s a r a y l ı H a f ı z
H ü s e y i n Efendi'nin bildirdiğine göre
hadaik-ı hassa meyana idhal edilen
bu bahçenin K a s ı m p a ş a'da olmadığı-
nı kabul etmek icab eder. Zira o Ü s k ü-
d a r'da T u n u s b a ğ ı demekle maruf
bahçe-i müzeyyenin K a p u d a n P i-
y a l e P a ş a'ya nisbet edildiğini meş-
hur bir eserinde kaydetmiş bulunmaktadır.¹¹⁰
Aslen Hırvat olan P i y a l e P a-
ş a enderundan kapucubaşılıkla çırağ ol-
duktan sonra kapudanlığa yükselmiş, İ s-
p a n y a sahillerinde kazandığı başarı-
lara mükâfat beylerbeylikle C e z a y ı r
eyaleti verilmiş, C e r b e adasını fet-
hinden sonra K a n u n î S u l t a n S ü-

l e y m a n tarafından G e v h e r S u l-
t a n adlı yeğeniyle evlendirilmişti. On-
dört yıl içinde altmıştan fazla adayı zab-
tetmekle Osmanlı tarihinde şöhret kazan-
mıştır.

Haydarpaşa Bahçesi :

K a d ı k ö y'ünün şimal tarafındaki
büyük semt ile bunun hemen ittisalindeki
İ b r a h i m A ğ a çayırı umumiyetle
H a y d a r p a ş a namıyla maruftur.
III. M u r a d devrine aid 991 H. tarihli
bir mevacic defterinde İ s t a n b u l'da
bulunan padişah bahçeleri zikredilirken
burada bir B a ğ ç e - i H a y d a r p a ş a
nın bulunduğu görülmektedir.¹²⁰ Bizans
devrinde imparator mevkilerinden olduğu
ve aziz patriklerin toplandıkları K o s-
t a n t i n S a r a y ı'nın da burada bulun-
duğunu söylemeliyiz.¹²¹ Bilindiği üzere aka-
ğalardan olan H a d ı m H a y d a r
P a ş a sarayda terbiye gördükten sonra
kapuağalığıyla bekâm olmuş, vezaretle
kubbenişin kılınmış 960 (M. 1553) ta-
rihinde üçüncü vezir iken infisal ederek
H e r s e k' sancağından emekliye ayrıl-
mış ve nihayet 16 C. evvel 971 de vefat
eylemiştir. Maarif ashabından kerim bir
zat olup İ s t a n b u l'da cami, hamam
ve medrese inşa ettirmiştir. Elimizde 1146
tarihine kadar gelmekte olan onbeşe yakın
mevacic defterinde zikredilen B a ğ ç e - i
H a y d a r p a ş a'ların bu zate âdiyeti
kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar mer-
hum Ş e m s ü d d i n S a m i B e y ta-
rafından S e l i m i y e kurbünde H a y-
d a r p a ş a K ı ş l a s ı bânisi olarak
gösterilen III. S e l i m devri vüzerasın-
dan aynı isimde bir zata daha temas
ediliyorsa da bunu ihtiyatla ve şüphe ile
karşılama doğru bir hareket olur.¹²²

H a y d a r p a ş a'ya atf ü isnad edi-
len bu bahçenin evsaf, hususiyet, tertibat,
müştemilât ve teferrüat-ı sairesi hakkın-
da elimizde bugün esaslı bir kayıd maale-

¹²⁰ Maliye defterleri tasnifi, No : 6559.
(Başvekâlet Arşivi).

¹²¹ E f e m y a Ç e l e b i, *İstanbul tarihi*,
S. 54.

¹²² *Kamusul-Âlâm*, S. 2002.

¹¹⁰ *Hadikatül-Cevami'*, II, S. 27.

sef mevcut değildir. Bu sebepten mezkûr noktaları hakkiyle belirtmek imkânsızlığı ile karşılaşılıyor. Ancak Üsküdar ile Haydarpaşa semti arasında vaki, İbrahim Ağa¹²³ çayırını yakından alâkadar eden mühim bir hükme, mevzuumuzu ilgilendireceği mülâhaza- siyle, burada bir parça olsun, temas etmek yerinde olur kanaatindeyiz.¹²⁴ 4 C. evvel 1114 tarihli olan bu vesikadan mezkûr semtler arasında olup darü's-saade ağası Mahmud Ağa'nın nezareti altında bulunan bu çayıra o tarihlerde mirahur-ı evvel tarafından mahsul zabtı yolunda bir müdahale yapıldığı anlaşılmaktadır. Üsküdar'da vaki İbrahim Ağa Tekyesi evkafının zarar görmemesi için nâzır bulunan Mahmud, İstanbul Kaymakamıyla Üsküdar Kadısından bunun men'ini istemiştir.

Fener Bahçesi :

Osmanlı devrinde eski şöhretini arat-

¹²³ III. Murad'ın Babü's-saade ağası idi. Hicri 988 te ölmüş ve namına mensub çayır civarına gömülmüştür. (*Sicill-i Osmanî*, 1, 95).

¹²⁴ İstanbul kaimmakamına ve Üsküdar kadısına hüküm ki,

Bilfi'il Babü's-saadetim ağası olan Mahmud Ağa dâme ülvüvehu rikâb-ı hümayunuma arz-ı hal sunup taht-ı nezaretinde Üsküdar'da vaki' İbrahim Ağa tekyesi evkafından İbrahim Ağa çayırını demekle maruf çayırını beher sene mirahur-ı evvel tarafından zabtolunmakla vakf-ı şerife ziyade zaaf târi olup İstanbul'da meksû hümayunum oldukça mu'tad olan kesim ile mirahur-ı munâleyh tarafından zabt ancak Edirne ve sair mahallerde olundukça zikrolunan çayırını taraf-ı vakftan zabtolunup mirahur tarafından ve taraf-ı ahirden kimesne müdahale eylememek ricâsın istidâyı inâyet etmeğin defterhane-i âmiremde evkaf defterlerine mürâcaat olundukta Koca eli Sancağında Üsküdar Nâhiyesinde (Zâviye-i İbrahim Ağa der nezd-i Üsküdar) hasıl-ı çayır senede 10 bin akçe ma' mahsulât-ı saire 19050 akçe ile mukayyed bulunmağın arz-ı hal mucibince müdahale olunmaya deyi hatt-ı hümayun-i şevket-makrun mucibince amel olunmak babında ferman-ı alîşanım Sâdir olmuştur. Vech-i megrûh üzre şurutlile Maliyeden emr-ı şerif yazılmak için tezkire verildi. 4 C. ahir 1114 (Kuyud-ı ahkâm ve evamir-i şerife defteri, Maliye defterleri tasnifi, No : 2945, S. 225).

mayacak şekilde bir alâka ve râğbete mazhar olduğu muhakkak olan Fener Bahçe'nin, en eskisi 991 H. tarihine te- kabül etmekte olan muhtelif tarihli mevacib defterlerinde Bağçe-i Fener ismiyle kayıtlı bir bahçeye malik olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda çevresi dahilinde bir Osmanlı sarayını dahi ihtiva eden bu bahçenin kimin tarafından te'sis edildiğini bugünkü bilgilerimize göre tayin ve tesbit etmek imkânına malik olamıyoruz. Fransız gezginlerinden Grelot, onyedinci asırda bu bahçeyi görmüş ve bize nakkındaki müşahedelerini aksettirmiştir. Ona göre padişaha mahsus olan Fener Köşkü, gayet muntazam ve o nisbette lâ- tif ve şirin bir bahçenin içinde bulunuyordu. Bahçede müteaddid düzgün yollar, ihtimam ve zevkle vücuda getirilmiş çiçek tarhları vardı. Diğer padişah bahçelerinde ağaç ve çiçek tanzim ve tertiblerinde görülen düzensizliklere burada pek rastlanılmıyordu. Yine aynı seyyahın ifadesi- ne bakılırsa, yukarıda zikrettiğimiz köş- kün de sultanlarıyla birlikte ara sıra bu çekiçi yere uğramaktan zevk duyan II. Süleyman tarafından inşa edildiğini kabul etmek icab eder. Bu köşk; hemen hemen bütün diğer köşkler gibi bir murab- baî plan üzerine kurulmuş bir takım gal- rilerden müteşekkil olup müteaddid sütun- ları havi bulunuyordu. Büyük bir sofa or- tasında oymalı mermer parmaklıklarla çevrilmiş müzeyyen ve muhteşem bir di- van mevcuttu. Türk üslûbunda çeşidli me- ruşat eşyasıyla müzeyyen bulunan bu mu- rabbaî divan müteaddid fiskiyelerden su- yunu alan civarındaki havuz ile ruhları ok- şamakta ve zihinlere bir zindelik bağışla- makta idi.¹²⁵

Hicri 1116 yılında III. Ahmed'in fermanı üzerine eski bostancıbaşı Ali Ağa ile bostancılar yazıcısı ve bir baş- muhasebe kâtibinden müteşekkil hey'ete buradaki eşya tahrir ettirilmişti. Bu ara- da biz bahçenin o tarihlerdeki müstemilâtı hakkında bazı yeni sayılabilecek ip uçları elde edebiliyoruz. Bu cümleden olmak üz-

¹²⁵ Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*, 545 - 47.

re mezkûr bahçede bir şadırvan kasriyle beş aded tahtın ve şadırvan yakınındaki bir oda ile haseki sultan odasının, cihan-nümanın, ve derya üzerindeki kasır ile buradaki üç tahtın ve küçük köşkün zikredildiği görülmektedir. H a y d a r p a ş a B a h ç e s i'nin ise mezkûr tarihlerde önemini kaybederek F e n e r B a h ç e s i'ne bağlı olduğu tahmin olunabilir. Zira burası, F e n e r B a h ç e s i'nin teferrüatı meyanında kaydedilmektedir.¹²⁶ Ayvansaraylı H a f ı z H ü s e y i n E f e n d i F e n e r B a h ç e s i'ni anlatırken bize mezkûr mahallin bir halvet yeri olduğunu ve muhtasarca bir sarayı muhtevi bulunduğunu söylemektedir.¹²⁷ I. M a h m u d devrine kadar revnakını kaybetmediğini tahmin ettiğimiz F e n e r B a h ç e s i, bu andan itibaren itibardan düşmeye başlamış ve Fransız gezgini G r e l o t tarafından bir intizam nümunesi olarak gösterilen ebniyesi ile tarhları artık yavaş yavaş harabeye doğru teveccüh etmişti. H ü s e y i n E f e n d i'nin ifadelerine bakılırsa zamanında ebniyesinden iki havuz ile iki sofa kalmıştı. Fakat buna rağmen yine müstakil bir ustası ve müteaddid nefleri mevcuddu. Bunlara mahsus kışla ve mescid yine duruyordu. Hatta gemilere geceleri işaret veren kandilli feneri de berdevamdı. Nihayet D a l l a w a y'a göre onsekizinci asır sonlarında mezkûr köşk ile bahçenin terkedilmiş olduğunu kabul etmek icab eder.¹²⁷

İstavruz Bahçesi :

İ s t a n b u l semtleri arasında Beylerbeyi ile Kuzguncuk havalisinde kâin İ s t a v r u z'un da büyük bir yeri olduğunu söylemek lâzımdır. Onyedinci asırdaki İ s t a n b u l'un ahval ve durumuna aid bir tarih yazan Ermeni müverrihi E r e m y a Ç e l e b i, Ç e n g e l k ö y'ünden sonra buraya temas ederken İ s t a v r u z'un o tarihlerde ko-

nağı, bahçesi ve mescidiyle büyük bir Türk köyü olduğunu bildirmektedir.¹²⁸ Yine aynı zatın ifadesine bakılırsa köyün bir az ötesinde II. S e l i m'in kızı ve P i y a l e P a ş a'nın karısı G e v h e r S u l t a n'a aid güzel bir köşk mevcuttu. Yukarısında ise, mezkûr tarihlerde bahçeler, bostanlar ve bağlar ortasında Rumlara mahsus, suyu tatlı bir ayazma bulunuyordu. Büyük K o n s t a n t i n'in diktirttiği bir haçtan dolayı böyle bir ünvan aldığı rivayet olunan İ s t a v r u z'da IV. M u r a d'ın bir sarayı olduğu, fakat bunu III. M u s t a f a'nın bilâhire yıktırttığı söylenir. 1079, 1088 ve 1146 Hicri tarihlerine aid üç aded mevacib defterinde¹²⁹ İ s t a n b u l hasbahçeleriyle bunların müstahdem ve mensubini kayıd ve zikredilirken burada bir B a ğ ç e - i İ s t a v r u z'a temas edildiği gibi 1052 ve 1055 tarihlerine tekabül eden diğer iki mevacib defterinde de¹³⁰ aynı mahalde bir B a ğ ç e - i M i r i m i r a n'a, bir B a ğ ç e - i M e h m e d P a ş a'ya ve bir B a ğ ç e - i R e c e b P a ş a'ya da işaret olunmaktadır. Keza 1063, 1066 ve 1079 tarihli olan başka mevacib defterlerinde¹³¹ ise, burada bir B a ğ ç e - i Y e m i ş ç i H a s a n P a ş a'nın ve bir B a ğ ç e - i N a k k a ş p a ş a'nın isimlerine rastlanılmaktadır. Bütün bu kayıtlar bize İ s t a v r u z semtinin Osmanlı Türkleri zaman ve idaresinde canlı bir i'mar ve kalkınma hamle ve faaliyetine ve böylelikle medenî bir yaşayış ve hayat seviyesine eriştiğini göstermektedir.

F i n d ı k l ı l ı M e h m e d A ğ a Ş e h z â d e A h m e d'in talim törenini anlatırken İ s t a v r u z B a h ç e s i'ne de kısaca temas etmiştir. Ona göre 2 R e c e b 1090 tarihine rastlayan çarşamba günü İ s t a v r u z B a h ç e s i S a r a y ı'nın ardında bulunan meydana yüksek otağlar kurulmuş, devrin belli başlı ekâbir ve ri-

¹²⁶ Müfredat defteri, Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 16 - 17 (Başvekkâlet Arşivi).

¹²⁷ Hadikatü'l-Cevami', II, 249 - 250.

¹²⁷ E r e m y a Ç e l e b i : İstanbul Tarihi, H r a n d D. A n d r e a s y a n notu, S. 303 - 304.

¹²⁸ İstanbul tarihi, S. 38.

¹²⁹ Maliye defterleri tasnifi, No : 6610 ve 6703 (Başvekkâlet Arşivi).

¹³⁰ Aynı tasnif, No : 6605 ve 6716.

¹³¹ Keza, No : 6707, 6570, 6610.

cali davetli oldukları halde burada hazır bulunmuşlardı. Ş e h z â d e A h m e d ise mezkûr bahçenin darü's-saade kapısından binbir çeşit ikram ve i'zazla alınarak otağdaki padişahın huzuruna getirilmişti. Seyyid Feyzullah Efendi hoca olarak talimine memur edilmiş ve Şeyh-i sultanî V a n î M e h m e d E f e n d i de gerekli duasını icra etmişti.¹³² İ s t a v r u z B a h ç e s i'ni ilgilendiren diğer bir yeni kayıd da III. A h m e d devrine aid bulunmaktadır : Hicri 1116 senesinde hadaik-ı hassadan bulunan İ s t a v r u z B a h ç e s i'nde mevcut mefruşat ve evanınin cümlesi tahrir olunması ferman olunmuştu. Eski bostancıbaşı A l i A ğ a riyasetinde teşekkül eden üç kişilik bir hey'et marifetiyle yapılan yazım neticelerinden mezkûr bahçeyle ebniyenin aksam ve müstemilâtı hakkında bazı meçhul kalmış hususlar tebellür edebilmektedir.¹³³ Ezcümle İ s t a v r u z B a h ç e s i'nin III. S u l t a n A h m e d devri bidayetine havuza nâzır selsebilli, kâşili ve kubbeli odaları, kubbeli oda yanında bir çilhanesi, camekânlı hamamı, havuza nâzır şadırvanlı köşkü, denize nâzır büyük kubbeli bir valide sultan odasını, haseki sultanın altı ve üstlü odalarını, efendilerle Afife, Bahri ve kethüda kadınlara mahsus odaları, Okumuşkadın odasını, fıstıklar altında bir kasr-ı hümayunu, şikâr kapısını, leb-i deryada bir çorbacı köşkünü, asmalık ve şadırvan tahtlarını ihtiva ettiğini görüyoruz. Mezkûr sarayın bütün aksam ve müstemilâtı ise, envai çeşidde kadifelerle, minderlerle, atlas yastıklarla, A c e m ve U ş a k halılarıyla, S e l â n i k keçeleriyle, kalemkârî, hatayî ve hindî yorganlarla ve müteaddid endam aynalarıyla bezendiğini söylemeliyiz.

¹³² S i l â h d a r M e h m e d A ğ a , *Tarih*, I, 729. Hassa başmımarı M u s t a f a A ğ a nezaretinde 1079 Şevvalinde İ s t a v r u z B a h ç e s i'nde bir tamir işine girilmiş ve bu esnada harem duvarlarıyla sakıfları, hamam ve odalar tecdid edilmiştir. (Kuyudat defteri, Maliye defterleri tasnifi, 4445, S. 74).

¹³³ Müfredat defteri, Maliye defterleri tasnifi No : 4763, S. 25 - 28.

Kule Bahçesi :

Hicri 991, ile 1146 tarihleri arasına tekabül etmek üzere incelemek imkânını bulabildiğimiz onbeşten fazla mevacic defterinde adının ekseriyetle B a ğ ç e - i K u l e ve nadiren de B a ğ ç e - i K u l e şeklinde kaydedildiği görülmekte olan bu bahçenin K a n u n î S ü l e y m a n tarafından ve hatta daha ileri giderek babası I. S e l i m yönünden tesis edildiği söylenir. Bugün Ç e n g e l k ö y'le V a n i k ö y arasında Kuleli denilen yerde bulunan K u l e B a h ç e s i , K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n tarafından i'mar edilmiş ve burada yüksekçe bir de saray binası yapılmıştı. E v l i y a Ç e l e b i , bu sarayın her katında fiskiyelerle müteaddit hücrelerin bulunduğunu zikrettikten sonra I. S e l i m tarafından K a n u n î S ü l e y m a n'ın burada öldürülmesi teşebbüsüne aid bir menkıbeyi¹³⁴ nakletmektedir. Bu menkıbede Y a v u z S u l t a n S e l i m o ğ l u n u her hangi bir sebep dolayısıyla öldürtmeye karar verdiği, fakat bostancıbaşı tarafından bu bağçede saklanması hasebiyle kurtulduğu hikâye edilmektedir. Yine rivayet edildiğine göre K a n u n î S ü l e y m a n gençliğinde bu bahçe ile fazla ilgilenmiş ve kendi eliyle buraya bir takım servi ağaçları bile dikmişti. Bu bahçenin her çeşid meyveleri ve bilhassa inciri çok iyi cinsdendi. Daha sonraları bostancıbaşı odaları olduğu söylenen K u l e B a h ç e s i S a r a y'ının taşları III. A h m e d devrinde Sadrazam N e v ş e h i r l i İ b r a h i m P a ş a tarafından K â ğ ı d h a n e'ye nakledilmiş ve orada S a a d â b â d saray ve kasırlarının inşasında isti'mal edilmişti.¹³⁵ Buna rağmen K a n u n î S ü l e y m a n tarafından vaktiyle yaptırılan K u l e B a h ç e s i S a r a y'ının temelleriyle suyollarına aid bakiyeler onsekizinci asır sonlarında yine harab bir halde olarak kendisini aşağı yukarı gösteriyordu. İstanbullu bir mevlevî şairi olan F e n n î M e h m e d D e d e vücuda

¹³⁴ *Seyahatnâme*, I, 468.

¹³⁵ İ n c i c i y a n , *Bizans sayfiyeleri*, S. 198.

getirmiş olduğu manzum bir sahilnâmede bu bahçeyi Kuleli Bağçesi diye kaydetmiştir.¹²⁶ Bu bahçe hakkında mevâcib defterlerinden başka diğer arşiv kaynaklarında tatmin edici kayıtlara pek rastlanılmamaktadır. Hicri 1216 tarihlerine aid bir vesika metninden öğrendiğimize göre mezkûr tarihlerde Kule Bahçesi'nde eskiden olduğu gibi bir bostancı teşkilâtı mevcut olduğu söylenebilir. Fihakika hadaik-ı hassadan olan bu bahçede bostancılara aid bir kıt'a yangın tulumbasının hortum, sandık ve demir aksamiyle birlikte tamiri keyfiyeti, bize, bunu açıkça göstermektedir.¹²⁷

Kandilli Bahçesi :

En eskisi H. 991 tarihine isabet eden muhtelif tarihli mevâcib defterlerinde zikredilen has bahçeler arasında bir de Bağçe-i Kandil adı geçmektedir. Bu bahçeyi Evliya Çelebi'nin ifadesine göre¹²⁸ Osmanlı padişahlarından III. Sultan Murad yaptırmıştı. Bir kaya üzerine müteaddid sedler kurdurtmuş, lâleler ve sümbüllerle süsletmişti. Zaman zaman kayalar üzerinde vücuda getirilen müteaddid kasırların ilâvesiyle de mezkûr bahçe büyütülmüştür. Yine ay-

nı müellife göre bu hasbahçenin cenubunda IV. Mehmed tarafından Vanî Mehmed Efendi'ye ihsan edilen Papas korusu bulunuyordu. 5 Şevval 1078 tarihli siyakat harf ve rakamlarıyla yazılmış bir hazine tezkiresinden öğrendiğimize göre Davudpaşa, İstavruz, Beşiktaş bahçeleriyle Kâğıdhane'deki Emirgüne oğullu bahçelerinde tamirat yapılırken Kandilli Bahçesi'nde de harem-i hümayun sakıflarıyla mescidin ve babü'ssaade ağalarına mahsus olan odaların hassa başmimarı Mustafa Ağa müfredat defteri mucibince termimi yapılmıştır.¹²⁹ Hicri 1116 senesinde III. Ahmed tarafından muhtelif hasbahçelerde ve bu meyanda Kandilli Bahçesi'nde mevcut olan mefruşat ve evanınin cümlesi defter olunması ferman olunmuş ve bunun sabık bostancıbaşı Ali Ağa ile bostancılar yazıcısı ve baş muhasebeden tayin olunan kâtib marifetiyle tahriri yapılmıştı.¹³⁰ İcra edilen bu yazımda hadaik-ı hümayundan Kandilli Bahçesi'nin bazı aksam ve teferrüatı hakkında bilgi edinmek kabil olmaktadır. Ezcümle derya üzerinde fevkanî kurşunlu kasrıyle civarındaki kubbe odası, kafesli kasrı, tahtanî şadırvanlı kasrı, Valide sultan odası, Bülbül köşkü, Caferpaşa kasrı, Saydhane odası, Yalı kasrı, ve bostancılar mescidi gibi kısımlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu oda ve kasırlarda mevcut eşya ve evani kaydedilirken isc, Bursa yastıkları, Uşak ve Acem halıları, Selânik keçeleri, atlas minderler, sedef işi kürsiler, seraser ve kemha perdelerin bulunuşu, bize, o tarihlerde mezkûr bahçe ebniyesindeki mefruşat hususu hakkında bir fikir verebilir. Nihayet III. Murad tarafından inşa edilen ve halefleri zamanında tekmiil olunan bu bahçede müteaddid köşkerin I. Mahmud zamanında ortadan kaldırıldığı ve böylelikle Kandilli Köyü'ne aid

¹²⁶ Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami'* II, S. 253.

¹²⁷ Çok girift ve çetrefil bir divanî yazısıyle yazılan bu vesikayı (Kuyudat defteri, Maliye D. T. 6604, S. 11) buraya aynen dercediyoruz : Hadaik-ı hassadan Kule Bağçesinde vaki' bostaniyan ocağı neferatı yedlerinde mevcut bir kıt'a çifte harik tulumbasının yüz kulaç iki aded hortumları ve sandık ve timur âletleri mürur-ı eyyam ile fena-pezir olup isti'mal salâhiyeti olmadığından yeniden tecdide muhtac olduğu beyaniyle ocak tulumbacıbaşısı marifetiyle tecdidi hususunu izzetlü Bostancıbaşı İsmail Ağa ba-arzı-hal inha etmekle tulumba-i mezkûr bundan akdem 1194 senesi bostaniyan hassa ocağı tulumbacıbaşısı marifetiyle tecdid olunup mesarifi için 94300 akçe verilmiş olduğu başmuhasebeden derkenar olunmakla ma-hortum tulumbacı merkum marifetiyle tecdid olunup sabık-ı mesarifi tecavüz etmemek ve badet-tekmiil müfredat defterini takdim eylemek üzere mübâşeretini için başmuhasebeden yedine suret itası babında ferman sâdir olmuştur. 9 R. evvel 1216.

¹²⁸ *Scyhatnâme*, I, 467.

¹²⁹ Kuyudat defteri, Maliye defterleri T. No : 4445, S. 74.

¹³⁰ Müfredat defteri, Maliye defterleri T. No : 4763, S. 29 - 30.

ev ve sair binaların kurulmaya ve zamanla artmaya başladığı rivayet edilmektedir.

Göksu Bahçesi :

İstambul'daki hasbahçeleri gözden geçirirken Bağçe-i Göksu'nun da zikri icab eder. En eski mevacic defterlerinde bile adı geçmekte olan bu bahçenin hangi tarihte ve kimin tarafından te'sis edildiğini bugün için iyi bilmiyoruz. Bunun H. 1036 tarihli mevacic defterlerinden itibaren adı zikredilen Göksu'daki (Bağçe-i Sultan Bayezid) olamayacağını zannediyoruz. Çünkü bu tarihten itibaren tertib edilen müteakib mevacic defterlerinde her ikisinin de adları ayrı ayrı kaydolduğu görülmektedir. Yerinin bugün Göksu çayırı demekle maruf mahal olduğu söylenebilir. Osmanlı padişahlarından IV. Murad'ın çok hoşuna giden bu çayırda eski devirlerde sık servi ağaçları vardı ve burada bir de güzel bahçe tanzim edilmişti. I. Mahmud zamanında Sadrazâm Divittar Emin Mehmed Paşa tarafından da bir saray yaptırılmış ve bu saray III. Selim ile Abdülaziz devirlerinde tecdid edilmişti.

Çubuklu Bahçesi :

Kızılık ağaçları ve çeşidli meyve ve sebzeleriyle şöret kazanan Çubuklu Bahçesi'nin Osmanlı devrinde kimin tarafından tesis edildiğini bugün iyi bilmiyoruz. Padişahlarca diğer bazı bahçeler gibi burası dahi aynı zamanda av mahalli olarak intihab edilmişti. Başvekâlet Arşivi'nde 991 tarihinden başlamak üzere tetkik edebildiğimiz tarihçe başka başka olan çeşidli mevacic defterlerinde Bağçe-i Çubuklu olarak adının geçtiğine bakılırsa onun her halde III. Murad'a mal edilmesi ve yahud daha mütekaddim bir devreye teşmil olunması gerekir. Yavuz Selim tarafından inşa ettirildiği de söylenmekte ise de bunu şimdilik kayd-ı ihtiyatî ile kabul etmek yerinde olur. ¹⁴¹ Bostancıbaşı ile bostancı-

ların nezaret ve mürakebesi altında meyva ve sebze yetiştirmekle tanınan Çubuklu Bahçesi, sarayın bu yoldaki ihtiyaçlarını karşıladığı gibi ayrıca mahsullerinin halka satılışı hasebiyle padişahlar için en mühim bir gelir kaynağı idi. Boğaziçi Haliç ve Marmara kıyı ve çevrelerindeki diğer bir çok hasbahçeler gibi Çubuklu Bahçesi'nin de sebze ve meyve yetiştiren ve mahsulâtını satmak suretiyle gelir temin eden bostanından başka istirahat ve ikametgâh olarak ayrıca bir de ebniye ve yahud saray kısmı bulunduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü Ermeni müelliflerinden İnciciyan onsekizinci asır İstanbul'unu tasvir ederken Çubuklu Bahçesi'ne dahi temas etmekte ve bu zikrettiğimiz saray kısmının o tarihlerde yıkılmış bir halde bulunduğunu söylemektedir. ¹⁴²

İncirli Bahçesi :

Evlîya Çelebi'nin Sultanî Bahçesi cenubuna ve Çubuklu Bahçesi'ne bitişik olarak gösterdiği İncirlik öyünde ¹⁴³ bir Bağçe-i İncirli'nün bulunduğunu H. 1036 tarihli bir mevacic defterinde ¹⁴⁴ kaydedilmiş olarak görüyoruz. Onyedinci asırda bağlık bahçelik olduğunu tahmin ettiğimiz bu köyde Kanunî Süleyman devrinde bir köşk bile yapıldığı söylenir. Rivayete göre bu köşkün duvarları gayet zarif çinilerle süslü idi. Pencerele- rin kapaklarında İran taklidi açık renk, zarif resimler yapılmıştı. Etrafı mermer, granit, somaki direklerle tezyin edilmiş, duvarları ise bir çok ebyat ile bezenmişti. Padişaha mahsus olan bir yatak odası döşeme ve ipek takımlarıyla burada mutena bir yer işgal ediyordu. Bahçesi ise, rengârenk çiçeklerle ve kokulu ağaçlarla dolurmuştu. ¹⁴⁵ Başvekâlet Arşivi'nde mah-

¹⁴² *Bizans sayfiyeleri*, S. 212 (Hrand D. Andreas'ya'nın tetkiklerine göre).

¹⁴³ *Seyahatname*, C : I, S. 465.

¹⁴⁴ Maliye defterleri tasnifi, No : 6602 (Başvekâlet Arşivi).

¹⁴⁵ Osman Nuri Eti, *Asırlar boyunca Boğaziçi, Tarih Dünyası*, No : 28 - 29.

¹⁴¹ Osman Nuri Eti, *Asırlar boyunca Boğaziçi, Tarih Dünyası*, No : 28 - 29.

fuz bulunan mevacib defterlerinde 1090 tarihinden itibaren artık böyle bir hasbahçe'nin adına rastlanılmamaktadır.

Sultaniye Bahçesi :

Tarafımızdan bizzat tetkikine imkân hasıl olabilen ve en eskisi Hicri 991 tarihine tekabül eden müteaddid tarihli mevacib defterlerinde hep Bağçe-i Sultaniye olarak kaydedilen bu bahçenin; Kanunî Süleyman tarafından ve bir rivayete göre de II. Bayezid tarafından te'sis ve ihya edildiği söylenir. Kuruluşu anından itibaren bağçe-i hassa'lar arasında mühim bir mevki' kazandığı ve bu halini uzun müddet muhafaza ettiği muhakkak olan bu bahçe, Beykoz'da Sultaniye adıyla anılan Hançerlisultan mahallinde idi. Adı geçen Hançerlisultan'ın Kanunî'nin kadınlarından biri olduğu rivayet edilir. Burası da vaktiyle Dolma bahçe'nin yeri gibi sığ bataklık bir körfez iken Kanunî Süleyman tarafından doldurulmuş ve sahildeki düzlükle birleştirilerek ağaçların dikilmesi ve çiçek tarhlarının tanzim edilmesiyle güzel bir bahçe vücuda getirilmiş ve hatta bir de köşk yaptırılmıştı. Evliya Çelebi'nin ifadelerine bakılırsa mezkûr bahçe ortasında inşa edilen bu köşkün III. Murad zamanında Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından bina edildiğini kabul etmek lâzım gelir. Bu kasır; onun Tebriz ve Şirvan cihetlerinden ganimet olarak alıp duvarları baştan başa hayvan tasvirleriyle münakkaş olarak getirdiği bir sarayın enkaz-ı metrûkesi ve malzeme-i inşaiyesiyle vücuda getirilmişti.¹⁴⁶ Kanunî Sultan Süleyman'a atfettiği bu köşkün denizin içine gömülü sütunlarının Bacchus Ma'bedine âidiyetini ileri süren Antoin Galland¹⁴⁷; köşkün iç ve dış taraflarında çok güzel ve nadide çinilerin, pencerelerin üzerinde İran üslûbu üzre mutena şekillerin, içerisinde Kanunî Süleyman'a âid dîbadan i'mal edilmiş yatak

örtülerinin ve mermer, granit ve somaki sütunlara istinad ettirilmiş bir galerinin bulunduğunu kaydetmektedir. Köşkün bahçesi ise, zirveleri semalara yükselen serviler ve mis gibi kokulu nâdir ağaçlarla kaplanmıştı.

Tokad Bahçesi :

Fetihten sonra Türklerin eliyle i'mar olunan Boğaziçi'nde ilk vücuda getirilen İstanbul bahçesi, Beykoz'da koru yanındaki Tokad bahçesi idi. Fâtihsultan Mehmed tarafından tesis edildiği muhakkak olan bu bahçenin adına mevacib defterlerinde tesadüf edemiyoruz. Buna mukabil en eskilerinden itibaren onların hemen kâffesinde bir Bağçe-i Beykoz'dan bahsedildiği görülmektedir. Bunun; Tokad bahçesi ile bir alâka ve münasebeti olabileceği hatıra gelmektedir. Fâtihsultan Mehmed o tarihlerde çok sık bir ormanlık olan bu havalide avlanırken Mahmud Paşa'nın Tokad'ı fethettiğini öğrenmiş ve sevincinden hemen oraya böyle bir isimde bir bahçe ve saray inşasını emretmiştir.¹⁴⁸ Beykoz'da Akba'nın alt tarafında olup bir köşk ile büyük bir havuzu, güzel bir şadırvanı, müferrah bir hamamı ve müteaddid kaalaları ihtiva eden bu bahçeden Kanunî Süleyman'ın da çok haz ettiği rivayet edilir. Keza IV. Murad'da aynı veçhile buradan hoşlanır, çemenzarında cird oynar ve civarında sayd'ü şikâr ederdi. Onyedinci asırda İstanbul'a gelen ve Fransız elçisiyle birlikte bu bahçeyi gezen Antoin Galland, içerisindeki köşk hakkında intiba'larını kısaca nakletmektedir.¹⁴⁹ Tarihî vesikalarda Tokad Bahçesi'nin aksam ve müştemilât-ı sairesine dair sarih kayıtlara rastlanılma-

¹⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 465.
¹⁴⁷ Antoin Galland, *Journal*, II, P. 141 - 142.
¹⁴⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 494 (Ayrıca Bk : C. Rüştü Eski zamanda Türk bahçeleri, İkdâm, 13 Temmuz 1916 ve No : 6976). Buna mukabil Tokat kelimesinin tepeler arasında münhat arazi ve ya hayvanların sığınacağı yer mânasına olmak üzere ağıl demek olduğu da söylenir.

¹⁴⁹ Antoin Galland' *Journal*, II, 132 - 133.

maktadır. Buna mukabil III. Sultân Ahmed devrinde İstanbul'daki diğer hasbahçelerde yapıldığı gibi burada da eski bostancıbaşı Ali Ağa riyasetinde bir eşya ta'dad ve yazımı yapıldığı görülmektedir. Bu tahrir sonunda bahçenin ebniye kısmında pamuk minderlerin, yorgan, yasdık, ibrik, iskemle ve sairenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁰ Uzun müddet yüzüstü bırakıldığını gören I. Mahmud burayı esaslı bir şekilde tahir etirmiş ve rivayete göre Hümayun âbâd olarak tevsim eylemişti¹⁵¹ (1749).

Büyükdere Bahçesi :

Başvekâlet Arşivi'nde kayıtlı bulunan muhtelif tarihli mevâcib defterlerinde Vadi-i Büzürk olarak kaydedilen Büyükdere'de bir bağçe-i hassanın mevcut olduğu muhakkaktır. Evliya Çelebi büyük bir kuru ile kuşatılmış olan bu bahçenin II. Selim'in bir teferrüçgâhı olduğunu ve yüksek kavak, servi, söğüt ve diğer ağaçlarla gölgelendiğini kaydetmektedir.¹⁵² Büyükdere'nin nihayetinde bulunan ve Eremya Çelebi'nin ifadesiyle¹⁵³ ağaçların topluluğundan dolayı Kırkağaç denilen bu lâtif mevkide padişahlar avcılar ve yerli ve yabancı zenginler civarında gezinti yaparlardı. Bir cilve ve eğlence yeri olarak tasvir edilen bu mahal, Osmanlı Türkleri zamanında büyük bir i'mar hamlesine şahid olmuş ve Büyükdere'nin her cihetce gelişmesini intac etmiştir. I. Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında sahilden buraya kadar uzanan bir araba yolunun yapılması, zikrettiğimiz bu inkişafın en basit bir tezahüründen başka bir şey değildir.

İmparatorluğun dağılma devirlerine kadar bir çok istihaleler geçirdikten sonra

¹⁵⁰ Müfredat defteri, Maliye defterleri tasnifi, No : 4763, S. 30.

¹⁵¹ Niyazi Ahmed, İstanbul semtleri tarihi, Kurun, 19/1/1935.

¹⁵² Seyahatnâme, I, 259 ve 481.

¹⁵³ Eremya Çelebi, İstanbul Tarihi, S. 47.

bir aralık Beykoz koruluğuna ve müteaddid orman, bahçe, arazi ve emlakin sahibi olarak tanınan meşhur Ermeni zengini Abrahama Paşa'nın mülkleri meyanına dahil olmuştur. Abrahama Paşa, heyet-i umumiyesi takriben 105 dönüm kadar tutan buraya bir beyaz saray ile bir takım köşler, kuşhaneler, hayvan parkları ve iki de muazzam havuz yaptırmıştı. Ayrıca haric iklimlerin ağaç, çiçek ve kuşlarından çeşitli nünuneler getirmiş, kanaryaların ve papağanların en nâdide cinslerini toplamıştı. Ayrıca o tarihlerde İmparatorluk topraklarında bulunmayan bir takım meyva ağaçları da yetiştirilmişti. Oldukça büyük bir göl halinde bulunan havzun kıyılarında sun'î sazlıklar yapılmıştı. Osmanlı padişahlarından Abdülaziz'in de ilgisini fazlasıyla celbeden bu bahçenin halka açılan bir bölümünün gazino haline getirildiği de söylenmektedir. Bunu takip eden devirlerde altmış dönüme yakın bir bölümde ise, bir kereste hali yapılmaya teşebbüs edilmişti. Daha sonraları ise kırk dönüme yakın bir kısmı hangar yapılmak üzere bir İtalyan şirketine satılmıştı. Nihayet 1930 yılında Büyükdere'deki bu Osmanlı hasbahçesi İstanbul Valiliği emriyle bir meyva fidanlığı haline getirilmiştir. Bugün Büyükdere Bahçe Kültürleri İstasyonu adıyla maruf olan bu lâtif ve nev'î şahsına münhasır mahal, üçyüz dönümlük geniş bir faaliyet sahasını kaplamış bulunmaktadır.¹⁵⁴

Emirgüne Bahçesi :

Emirgüne Han hâkimi bulunduğu Revan Kalesiyle çevresinde otuz yıl kadar icra-yı hükûmetten sonra ölmüştü. Bu sebepten İran Şahı Revan kalesini babasının hizmetlerine karşılık olmak üzere Emirgüne oğlu Tahmasb Kulu Han'a mukataa olarak tahsis eylemişti. IV. Sultân Murad, Revan kalesini kuşattığı zaman burada hâkim olarak bu sonuncu zat bulunuyordu (1636). Muhâsaranın ilk zamanlarında Kaptan Hüseyin Paşa ile Haleb Beylerbeyisi olan

A h m e d P a ş a'nın kolları mezkûr kaleyi toplarla döğdükleri esnada E m i r g û n e o ğ l u T a h m a s b K u l u H a n'a aid saray tahribe uğramış ve yıkılmıştı. Bu elim hadiseden hayli zarar gören ve bir râfizi olan E m i r g û n e o ğ l u ile gayet temkinli ve tedbirli bir sünnî olan Kethüdası M u r a d A ğ a ¹⁵⁵ IV. M u r a d'a kalenin anahtarlarını teslim etmek zorunda kalmışlardı. Osmanlı hükümdarı huzurunda yeri öpen ve kusurlarını afvet-tirmek isteyen E m i r g û n e o ğ l u'nu vezaret payesiyle taltif etmiş, murassa sorguç ile kılıç ve hançer vermiş ve ayrıca üç tane de hil'at giydirmişti. Kezalik lâkab olarak Y u s u f P a ş a ünvanını münasib görmüştü. Y u s u f P a ş a bu hadiseden az sonra kalenin meydandaki ve gizli bulunan hemen bütün anahtarlarını padişaha teslim ile içerisindeki çok kıymetli ve eşsiz hazinelerin İ s t a n b u l'a gönderilmesini de temin etmişti. Valilikle H a l e b'e gönderilen Y u s u f P a ş a, ef'al ve hareketiyle bura halkını memnun edememiş ve iki ay sonra oradan ayrılarak R e v a n fethinden dönmekte olan IV. M u r a d'a İ z m i t'te mülâki olmuştu. Böylece İ s t a n b u l'a getirilen Y u s u f P a ş a'ya Osmanlı hükümdarı B o ğ a z'ın en güzel mevkiinde bulunan İstinye'deki Feridun Paşa Bahçesi'yle ¹⁵⁶ A h ır k a p i'daki mükellef bir sarayı ve K â ğ ı d h a n e'deki bir mesire yerini hibe eylemişti. Bu suretle musahibler meyanına dahil olan Y u s u f P a ş a'ya S u l t a n M u r a d tarafından Feridun Paşa Bahçesi'nde bir sahilsaray yaptırılmış ve bundan dolayı da buraya E m i r g û n e adı verilmişti. IV. M u r a d'ın ölümüyle tali'sönen E m i r g û n e o ğ l u, S u l t a n İ b r a h i m tarafından idam edilmiş, K â ğ ı d h a n e'deki kasrı padişah adına zabtolunmuş ve yukarıda bahis mevzu ettiğimiz B o ğ a z i ç i'ndeki sahilsa-

rayı ise eski Şeyhülislâm M i r z a M u s t a f a E f e n d i'ye temlik edilmişti. Bunun da ölümünden sonra mezkûr sahilhanesirasiyle M e h m e d E m i n S a l i m E f e n d i'ye, V a s s a f A b d u l l a h E f e n d i'ye ve nihayet M e h m e d E s a d E f e n d i'ye intikal eylemişti. Bu sonuncu zatın ölümünden sonra ise mezkûr sahilsaray mahlûle kalmış ve I. A b d ü l h a m i d'in fermanı üzere burası zemin mukataasıyle köy haline inkılâb etmiş ve cami, çeşme ve saire inşasıyle i'mar edilmiştir. III. S e l i m devrinde ise imar faaliyetine daha fazla devam olunmuştur. ¹⁵⁷

Bebek Bahçesi :

Ayvansaraylı H a f ız H ü s e y i n E f e n d i'nin ifadesine göre ¹⁵⁸ F â t i h S u l t a n M e h m e d, bugün Bebek ünvanıyla tanıdığımız mahalle zabita işlerine bakmak üzere B e b e k Ç e l e b i ismiyle birisini bölükbaşı tayin eylemişti. Böylece şöretini bu nam ile o zamandanberi muhafaza etmekte olan bu semt bir de B a ğ ç e - i B e b e k Ç e l e b i mev-

¹⁵⁶ Başvekâlet Arşivi'nde bizzat tetkik ettiğimiz yirmiyeye yakın mevacib defterinde ilk olarak B a ğ ç e - i F e r i d u n P a ş a geçmekte ve ayrıca bunun Y e n i k ö y kurbünde olduğu tasrih edilmektedir. Bu bahçenin adına 1063, 1079 ve 1087 tarihli mevacib defterlerinde de aynı veçhile tesadûf edilmektedir. 1090 tarihli diğer bir mevacib defterinde ise B a ğ ç e - i F e r i d u n A ğ a şeklinde kaydedilmiş bulunmaktadır. 1087 ve 1090 tarihli iki adet mevacib defterinde fazla olarak Y e n i k ö y kurbünde B a ğ ç e - i E y ü p P a ş a bahsolunmaktadır. Burada mühim bir noktayı bilhassa işaret etmek icab eder : 1052 tarihli bir mevacib defterinde bu ikisinin isimleri görülmemekte, sadece B a ğ ç e - i E m i r g û n e z â d e'den bahsolunmaktadır. Buna mukabil 1055 - 1090 tarihleri arasındakilerde ise B a ğ ç e - i F e r i d u n P a ş a ve B a ğ ç e - i E m i r g û n e z â d e ayrı ayrı olarak zikredilmiştir. Bundan E m i r g û n e z â d e B a ğ ç e s i'nin F e r i d u n P a ş a B a ğ ç e s i'nden farklı bir hadika olduğu ve K â ğ ı d h a n e'de mesire yerinin kasdedildiği hatıra gelebilir. (Bk : E v l i y a Ç e l e b i, *Sevâhatnâme*, I, 484 ve Kuyudat defteri Maliye defterleri T. No : 4445, S. 74).

¹⁵⁷ H a f ız H ü s e y i n, *Hadikatü'l-Cevami*, II, 134 - 136.

¹⁵⁸ Aynı eser, II, 124.

¹⁵⁵ E m i r g û n e - z â d e H a l e b valiliğine gönderildiği sırada M u r a d K e t h ü d a y a da mirimiranlık ile T r a b l u s ş a m eyaleti ihsan olunmuş, fakat bir müddet sonra idam edilmiştir.

cuddu. Başvekâlet Arşivi'nde mahfuz olup III. Murad ve hatta II. Selim ve Kanunî Süleyman devirlerine aid en eski mevacic defterlerinde adının zikredildiğine şahid olduğumuz bu bahçenin tesis tarihiyle müessisine dair şimdilik kat'i bir şey söylemek doğru olmasa gerektir. Evliya Çelebi'nin verdiği malûmata nazaran¹⁵⁹ padişahlara mahsus olan Bebek Bahçesi'nde onyedinci asırda I. Selim'in bir kasrı mevcut bulunuyordu. Fakat bahçesi büyük servi ağaçlarını muhtevi olmasına rağmen o kadar mâmur değildi. Buradan geçilince sâfi sanover ağaçlariyle dolu olan Deli Hüseyin Paşa Bahçesi'ne gidilirdi. Deniz kenarında uzun bir sahayı işgal etmekte olan bu bahçe, daha sonraki devirlerde yüzüstü bırakılmış ve içerisindeki kasır kısmen harab olmuştu. III. Ahmed devrinde sadrazâm olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa burayı imara teşebbüs ederek yakınındaki basmacılar kârhanesini yıktırmış ve Hasan Halife Bahçe ve Konağ'ına kadar olan sahayı içerisinde alarak Hümayunâbâd'ı yaptırmıştı (1725). Ayrıca bir hamam ile bir cami'i ve bazı dükkânları da buna ilâve etmek suretiyle o havalinin daha ziyade şereflenmesine sebep olmuştu.

Hasan Halife Bahçesi :

Hicri 1052, 1055, 1063, 1066, 1079 ve 1088 yıllarına aid müteaddid mevacic defterlerinde¹⁶⁰ adını ve müstahdem ve mensubinin isimlerini öğrenmeye muvaffak olduğumuz Hasan Halife Bahçesi de İstanbul Hasbahçeleri meyânında kaydedilmesi icabeder. Onyedinci asırda yaşamış bir Ermeni müverrihinin ifadesine göre bu hasbahçe Akıntıburnu'nu geçtikten sonra de-

niz kenarında bulunuyordu.¹⁶¹ Aynı asır müelliflerinden Evliya Çelebi ise IV. Murad devrinde kul taifesi ayaklanarak Yeniçeri Ağası Hasan Halife'yi öldürdüklerini, bunun üzerine bahçesinin miriye intikal ettiğini ve mezkûr bahçenin asıl bânisinin Hasan Halife olduğunu söylemektedir.¹⁶² Bilindiği veçhile enderunlu olan Hasan Halife tefeyyüz ile musahibliğe yükselmiş ve son derece teveccühe mazhar olmuştu. 1602 (H.1041) de Yeniçeri Ağası iken bir ay sonra Hafız Paşa şahadetinde eşkıyanın talebiyle öldürülmüştü.¹⁶³ Hicri 1116 yılında III. Ahmed'in fermanı üzerine eski bostancıbaşı Ali Ağa riyasetinde teşekkül eden bir hey'et, diğer hasbahçelerde olduğu gibi, hadaik-i hassadan Hasan Halife Yalısında dahi mevcut mefruşat ve evaniyi tahrir eylemişti. Vücuda getirilen müfredat defterinde¹⁶⁴ mezkûr yalının teferruat ve aksam-ı müteaddidesi hakkında bazı tamamlayıcı bilgiler elde edilmesi kabil olmaktadır. Ezcümle mezkûr yalıda denize nâzır kubbeli bir odanın, dışarda bir divanhanenin, mabeyn odasının, haremde denize nâzır bir oda ile müteaddid sofa ve odaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Ta'dad edilen eşyadan bazıları defterde görülen meşruhata göre Hasan Halife Yalısı'ndan alınıp Alibey Köyü'nde vaki' bahçe-i hümayun'a naklolunduğu gibi ayrıca mezkûr yalıdaki eşya kabil-i isti'mal olmaması dolayısıyla mahallinden ihraç olunması yolunda hassa bostancıbaşısı Hacı Ahmed Ağa tarafından 8 C. evvel 1121 tarihli bir arz-ı hal verilmiştir.

¹⁶¹ Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*, S. 45.

¹⁶² *Seyahatnâme*, I, 452.

¹⁶³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, 132 - 133 II. Bayezid'in bina emri olan Hasan Halife için bakınız : *Sicill-i Osmani*, II, 119).

¹⁶⁴ Müfredat defteri, Maliye defterleri Tasnifi, No : 4763, S. 16 (Başvekâlet Arşivi).

¹⁵⁹ *Seyahatnâme*, I, 452.

¹⁶⁰ Başvekâlet Arşivi. Maliye defteri tasnifi No : 6605, 6716, 6707, 6570 ve 6810.